

ALGUNES AMPLIACIONS SOBRE LA FAMÍLIA I L'OBRA DE RAFEL TORRES VEZIA I DELS GERMANS TORRES RUBERT

Miquel Pou Amengual

Historiador de l'Art

Resum: La investigació tracta sobre la família d'artistes Torres de la segona meitat del segle XVIII i del segle XIX. A més d'establir les dades vitals d'alguns dels components que en devien formar part, s'analitzen diverses obres que dugueren a terme: d'un, Rafel Torres Vezia, es tracta el treball que realitzà a Deià i a Santa Maria del Camí, tant amb la realització d'escultures com en el treball escultòric dels retaules; de Rafel Torres Rubert, s'analitza el monument de la Mare de Déu Morta de Pollença com a obra seva i promoguda per la família Alemany; i d'un darrer, Guillem Torres Rubert, es presenta la intervenció que tengué per a la realització i decoració de la cúpula i retaule de la capella de la Puríssima pel Convent de Sant Francesc de Ciutat de Mallorca.

Paraules clau: família torres, Josep Sastre, Deià, Pollença, Francesc Rubert, convent de Sant Francesc, Antoni Nicolau.

Abstract: This research deals with the Torres, an artist family from the second half of the 18th century and of the 19th century. In addition to establishing vital data about some of the members of the family, several of their works are analyzed. Rafel Torres Vezia worked at Deià and Santa Maria del Camí conducting the sculptural work of the altar; Rafel Torres Rubert sculpted the monument of the Virgin Mary of Pollença as promoted by the Alemany-Cànaves family; and last, Guillem Torres Rubert, who worked for the realization and decoration of the dome and altar of the chapel of the Immaculate of the Convent of St. Francis of Palma de Mallorca.

Key words: Torres family, Josep Sastre, Deià, Pollença, Francesc Rubert, Convent de Sant Francesc, Antoni Nicolau.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 9 de desembre de 2016.

Abreviatures: ACM = Arxiu Capitular de Mallorca, ACNIB = Arxiu del Col·legi Notarial de les Illes Balears, ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, AGCM = Arxiu General del Consell de Mallorca, AMP = Arxiu Municipal de Palma, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, GEPEB = *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*.

Introducció

Els artistes Torres són una de les nissagues mallorquines amb més generacions i persones dedicades a l'ofici artístic, en un període que comprèn des del començament de l'època moderna fins a arribar, pràcticament, a les portes del segle XX. Els membres d'aquesta nissaga han estat estudiats en diversa mesura, tant en casos i estudis específics com englobats dins estudis i treballs generals, sigui tractant l'aspecte artístic o pel que fa a l'aspecte biogràfic i genealògic.¹

Així mateix, alguns d'ells han quedat tractats de manera provisional i amb dades aproximades, amb l'infortuni de tenir poca obra documentada, parcial o residual. En aquest aspecte ens referim a dos escultors de finals del segle XVIII: Rafel Torres Vezia i el seu nebot, Rafel Torres Rubert i, per altra banda, a l'absència de cap projecte arquitectònic pel que fa a un germà d'aquest darrer, Guillem Torres, només localitzat en tasques de supervisió. Per tal cosa, sembla necessari fer una revisió de les dades genealògiques i manuscrits coetanis per poder veure si podem precisar algunes de les diverses obres que realitzaren i, a més, poder conèixer les dades vitals d'aquests escultors així com, per extensió, de la seva família nuclear.

A la vegada establirem la hipòtesi que l'escultor Torres Rubert sigui l'autor del monument de la Mare de Déu d'agost del Convent de Pollença. Cosa que ens servirà per analitzar algunes semblances pel treball fet entre ell i l'oncle i, potser, poder veure certa evolució en el taller dels Torres passant d'un tardobarroc, desenvolupat per Torres Vezia, a un acostament formal cap al neoclàssic sense deixar les restes de rococó a l'obra del nebot o ja, directament, neoclàssic a la feina de Guillem Torres. D'aquest, conegut per l'interès en les tres arts, especialment, una vegada entrat dins l'Escola de Nobles Arts de la SEMAP, veurem com dirigí la reforma de la capella de la Puríssima pel Convent de Sant Francesc de Palma, amb les tasques de projectista i conformador del nou moble retaulístic.

La família de l'escultor Rafel Torres Vezia (1724-1781)

L'escultor Rafel Torres Vezia va ser el segon fill del matrimoni contret entre Rafel Torres Palerm (1675-1752) i la seva segona muller, Margalida Vezia Pont de la Terra. Del primer matrimoni amb Margalida Tomàs Florit sobrevisqué un fill que es faria escultor però ingressà com a frare llec en el Convent de Sant Domingo de Ciutat, on degué treballar algunes peces encara que, per ara, són pràcticament desconegudes.² Fou, però, del segon matrimoni que tingué un major nombre de fills i, a la vegada, la continuació de l'estirp artística. El matrimoni Torres-Vezia va tenir almenys quatre fills: el primer, Miquel Àngel Torres (1722-1776), pare, com veurem, de l'escultor que tractarem en el següent apartat, es va casar amb Anna Rosa Rubert. Fins ara estava documentat entre els anys 1730 i 1772, unes dades que podem

¹ En l'aspecte biogràfic i artístic, vegeu la veu dels Torres a: CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", *GEPEB*, 4, 1996, p. 318-325. La base de la historiografia artística s'inicià amb l'aportació d'Antoni Furió: FURIÓ, A.: *Diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946, p. 278-288. El treball dels escultors Torres durant el segle XVII foren tractats a: CARBONELL BUADES, M.: *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002, p. 111-113; i la relació d'aquesta nissaga dins el gremi artístic mallorquí des de la segona meitat del segle XVII fins al primer terç del següent el podeu seguir a: GAMBÚS SÁIZ, M.; BARCELÓ ADROVER, J.: *Les arts a Mallorca entre els Àustries i els Borbons: llibre de cartes i exàmens del col·legi de pintors i escultors començant 1659 fins a 1724*, Palma, 2014.

² CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 320. Pel que fa a aquesta família i a les generacions següents d'aquesta nissaga que tractam, podeu veure, al final, l'arbre genealògic complet.

ampliar perquè Miquel Àngel nasqué el mes de setembre de 1722³ i després de casar-se amb Anna Rosa Rubert tengueren vuit fills, si bé, com a molt, només n'hi sobrevisqueren sis. Aquests per ser els germans de l'escultor Torres Rubert els tractarem juntament amb ell.

Miquel Àngel sembla que es va dedicar a l'escultura però la seva obra encara resta desconeguda perquè només se sap que va fer feina per a la decoració de l'Armeria Reial de Ciutat⁴ i durant el retaule de Sant Josep de Campos (1765), realitzat per l'escultor Antoni Ribes dues dècades abans.⁵ Si bé, encara podem afegir que l'hem localitzat l'any 1760 treballant a Esporles. Aquest any, Miquel Torres, citat com a escultor, cobrava 4 lliures per haver fet unes banquetes i alguns adobs a compte de l'obreria de Sant Francesc Xavier.⁶ Cap al final de la seva vida (1775) treballava amb el fill pel cambril del Sant Crist de la Sang.⁷ Segurament, també l'ofici de fuster tenia un pes considerable en el seu treball, a banda de la feina escultòrica. Aquest aspecte ho sostenim a partir de la informació del testament del fill escultor, Rafel Torres Rubert, perquè quan es feia referència al pare fou citat solament amb aquesta altra professió: [...] *fill de Miquel Àngel Torres [...] fuster, difunt, y de Ana Rubert [...]*,⁸ cosa, per tant, que podria explicar l'absència actual de qualsevol obra escultòrica individual documentada. Una qüestió que encara resultaria embrionària i no definitiva perquè, com veurem, l'altre escultor que treballà amb el seu germà a Deià era citat també com a fuster en el testament. Miquel Àngel Torres morí el 20 de novembre de 1776, malauradament, deixà les darreres voluntats i obres pies a Josep Font, vicari de l'església de Sant Miquel, i encara no han estat localitzades.⁹ Si bé sabem que va fer marmessors a alguns de la seva família: a Anna Rubert, la muller, els fills Rafel, Guillem i Miquel, als dos germans, Rafel i Josep, als nebots clergues P. Antoni i Fra Sebastià Ramis i a dos amics, Salvador Sanxo i Joaquim Sastre. La sepultura l'escollí en el convent de Sant Francesc d'Assís.¹⁰ Per altra banda, la muller Anna Rubert no sembla que es tornàs a casar i li sobrevisqué tres dècades morint amb 87 anys.¹¹

3 ADM, Batejos (B), església de Sant Miquel (ESM), 1719-1727, f. 64v. Foren padrins: Àngel Vezia i Francina Anna Pont de la Terra, vídua.

4 CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 320.

5 POU AMENGUAL, M.: "Els escultors Ribes. Notes biogràfiques i obra documentada", *Locus Amoenus*, 13, 2015, p. 71, 87.

6 ADM, AP, Esporles, Llibre obreries n. 87, f. 86, 111. [...] *aquelles quatre lliures que pagà dit bassiner a me. Miquel Torres, escultor, per les banquetes de dita capella y altres adobs de la mateixa [...]*; l'any següent (1761) trobam a l'escultor Gabriel Bennàsser que feia dues peces d'escultura per a la capella de Sant Josep. Si bé, l'obra més important d'aquest escultor en aquest temple va ser uns anys abans amb el retaule de Sant Vicenç Ferrer (ca. 1747-1757), vegeu: CARBONELL SANS, R.; SALOM FORTEZA, M.: *Els retaules de l'Església Parroquial de Sant Pere d'Esporles*, Esporles, 1998, p. 79-84.

7 Sembla que la tasca fou encomanada a Miquel Àngel Torres i continuada pel fill Rafel. I aquest exigia cobrar 100 lliures que, segons ell, encara li devia la confraria del Sant Crist: GILI FERRER, A.: *La Sang. Història i devoció*, Palma, 2002, p. 66.

8 ARM, Notaris, R-221, f. 239r-240r.

9 Si bé coneixem on s'enterrà i quins foren els marmessors, ignoram els hereus, o si firmava indistintament com a escultor o com a fuster. Tampoc coneixem on anà a parar el seu patrimoni i taller donat que era el cap de la família. Per exemple, hi ha constància que quatre anys abans de morir (1772) encara disposava de: unes cases-botiga en el carrer de Sant Miquel, dues cases en el carrer de Berard, un cens a Llucmajor, un altre cens del Born i un altre d'una casa del carrer del Sol: LLOMPART, G.: "Elenco primerizo de los artistas mallorquines del siglo XVIII", *BSAL*, 45, 1989, p. 323.

10 ADM, Defuncions (D), església de Sant Miquel (ESM), 1766-1782, f. 160v.

11 ADM, D, ESM, 1797-1808, f. 159v. A l'abril de 1807.

El segon fill del matrimoni Torres-Vezia fou l'escultor Rafel Torres Vezia (1724-1781) que nasqué el mes de juliol de 1724.¹² Aquest es casà amb Magdalena Lladó de Binissalem i morí el 16 de maig de 1781, amb cinquanta-set anys, de manera fortuïta sense poder fer ni testament ni obres pies.¹³ El matrimoni tengué diversos fills i, almenys, quatre sobrevisqueren. Ho sabem perquè cinc anys després de la mort de l'escultor, la vídua es trobava malalta, cosa que suscità l'elaboració de les darreres voluntats i, a través d'ella, veiem que amb l'escultor tengueren un fill, Llorenç, i tres filles: una, Margalida, casada amb Josep Oliver i les dues més petites, Antonina i Maria. S'ha de dir que als fills citats per la vídua s'hi han d'incloure dos més: una primera, Margalida (1750), que va morir amb 15 mesos i poc després els neix l'altra filla que sobrevisqué; i després de néixer Antonina tengueren el primer fill, Rafel, malauradament, aquest també morí a quatre anys (1760).¹⁴ De totes maneres, la vídua es recuperà vivint fins al gener de 1791. La filla que tenia casada amb Josep Oliver va ser hereva particular amb la donació causada pel dot matrimonial i els altres fills encara devien viure dins la casa familiar per la qual cosa van ser els hereus universals. La publicació del testament fou sol·licitat per Llorenç i com a testimonis tengueren els ebenistes Antoni i Damià Isern.¹⁵ Aquests dos fusters sabem que formaven part d'un taller d'ebenisteria situat a Ciutat.¹⁶

Pel que fa a l'únic fill, Llorenç Torres Lladó, potser continuà la tradició familiar i serà qui trobarem sis anys després de morir el pare elaborant peces o treballs de menor format a diversos indrets de l'illa. Per exemple: un Llorenç Torres acabà i daurà el retaule de Sant Sebastià que havia realitzat Gregori Herrera per a l'església de Muro¹⁷ i, si ens trobam

12 ADM, B, ESM, 1719-1727, f. 89r.

13 ADM, D, ESM, 1766-1782, f. 218v. Només va ésser a temps de l'extremunció i l'enterrament a la capella de la Salut de la parròquia de Sant Miquel.

14 L'ordre dels fills del matrimoni Torres-Lladó és el següent: Margalida (1750-1751); Margalida (1752-1801); Antònia (1753); Rafel (1756-1760); Llorenç (1758); Maria Magdalena (1762-1835?). ADM, B, ESM, 1748-1755, f. 24v, 53r, 69r; 1755-1761, f. 22v, 61v; 1761-1771, f. 13v. ADM, D, Sant Nicolau, 1787-1806, f. 143v; D, ESM, 1824-51, f. 110v. En aquesta darrera surt Antònia Anna però per a l'edat que se cita es correspondria a l'any de naixement de M. Magdalena. Pels dos infants: Pàrvuls, Sant Miquel, 1733-63, s.f. (19/07/1751); Pàrvuls, Sant Miquel, 1753-1777, f. 34r (26/11/1760).

15 ARM, Notaris, A-923, f. 97r-99r.

16 Vegeu un estudi sobre aquests ebenistes a: POU AMENGUAL, M.: "Los Isern. Unos ebanistas mallorquines al servicio de Jovellanos", *Res Mobilis*, 5, 2016, p. 47-74. En aquest treball n'hi ha alguns de la família sense una relació amb el taller; és el cas de Damià que a partir del que s'ha exposat sabem que també era fuster. Per tant, aquest obrador era més gran del que se sabia, format pel pare i 3 fills. Damià sembla que abandonà el taller o almenys durant els darrers anys de l'obrador es trobava fora de Mallorca i degué ser substituït per Josep. Un germà citat també en dades parcials i que podem ampliar: es casà amb Joana Anna Pol i tengueren 1 fill i 2 filles (ARM, Protocols, 6096, f. 177r-178v. Morí el 1841, en el document surt amb llinatge vulgar: *Izel*). El notari Mateu Alemany acudia a ells de manera habitual i es troben diverses vegades com a testimonis: Antoni i Damià ho eren del traginer Bartomeu Torrens o en una acta d'una vídua de Búger (ARM, Notaris, A-923, f. 23, 108v, 118r); a Damià, tot sol, en una acta de Joan Perelló del predi de Son Reial de Santa Margalida o en els comptes de l'heretat del notari Rafel Ramis (1792). Els dos germans (Damià i Antoni) també eren presents en un poder fet per a un agent de negocis de Madrid i, una altra vegada, Antoni amb el criat del comte de Montenegro, Jaume Mas, en una venda (ARM, Notaris, A-922, f. 762 i s., 868v, 877v-878r, 922r). De manera peculiar, Antoni va ser interrogat per si sabia de la situació del prevere Ramon Pasqual, un veïnat que es trobava desaparegut (ARM, Notaris, N-199, f. 219r). A més, podem afegir que el primogènit del taller optà a la plaça de fuster de l'Ajuntament de Palma (1797), a causa de la mort del titular Joan Gelabert aduint la seva formació, capacitat de disseny i inventiva (AMP, AH-2124/2, f. 258, 263).

17 RIUTORD TABERNER, S.: "Els retaules de l'església de Muro", a *FIOL I TORNILA, P.: 750 anys d'església a Muro: 1248-1998*, Muro, 1998, p. 59.

davant la mateixa persona, ja entrat el segle XIX, aquesta es dedicava a policromar la trona i fer el marbrat del retaule de la Puríssima del Convent dels mínims a Sineu.¹⁸ A banda de la petició de la publicació del testament de la mare no tenim més dades directes de la seva família. El rastre es perd en la documentació de la capital. En canvi, ens sorgeix un homònim de Palma que passà a viure a la localitat d'Inca a on morí el 1847. Aquest s'havia casat amb Margalida Martorell però té algunes dades divergents per la qual cosa no podem assegurar que tractem del mateix.¹⁹ En tot cas, si ho fos, no hauria partit cap a la nova població fins al segle XIX perquè, a finals de l'anterior centúria (1795, 1797), exercí tasques polítiques com a batle de barri a Palma.²⁰

El 1726 a la família de l'escultor Torres Vezia li nasqué una germana, Maria, que potser no sobrevisqué o, almenys, de moment no se n'han trobat més rastres.²¹ Finalment, dos anys després, la família augmentà amb el germà Josep.²²

Alguns treballs de l'escultor Rafel Torres Vezia en el context artístic de Deià

La primera obra sabuda de Rafel Torres Vezia es basava en els dissenys fets per fra Albert Borguny per a la decoració del portal major de la parròquia de Santa Maria del Camí que va realitzar amb l'escultor Francesc Obrador (1757-58).²³ Torres, a més, s'ha dit que dugué la direcció del retaule major d'aquest temple (ca. 1764-1780), així com la construcció del retaule major de l'església de Santa Eugènia (1757-1758). Sempre seguint els dissenys de Borguny.²⁴ I cap a finals de la dècada de 1770 treballava en la fabricació, decoració i estatuària del retaule major de Deià que havia alçat l'escultor Josep Sastre. A més, potser, l'escultor degué fer alguna obra a Algaida perquè el 1749, un homònim, que pot ser tant el pare –que llavors ja tenia 74 anys– com ell, si ja hagués agafat les regnes del taller, havia fet l'enreixat de les capelles laterals del Roser. Una església, per altra banda, amb mobles de

18 CARBONELL BUADES, M.; MARTÍNEZ OLIVER, B.: *El convent de mínims de Sineu*, Sineu, 2010, p. 93, 112.

19 ADM, D, Inca, 1844-50, f. 75r-v. De totes maneres cal apreciar que és la zona on hem vist que treballava. Les dades que no quadren és que surt amb el nom de Llorenç com a pare, no Rafel, i tenia 86 anys, quan n'hauria de tenir 88 o 89 (dos errors o descuits de l'escrivà no molt greus). Les dades que quadren és que era de la parròquia de Sant Miquel de Ciutat; la mare també era Magdalena i que durant tota la forquilla d'anys que nasqueren els dos suposats personatges només fou registrat el fill de l'escultor.

20 PASCUAL RAMOS, E.: "Los alcaldes de cuartel y de barrio de la ciudad de Palma (1770-1812)", *BSAL*, 71, 2015, p. 172-173. En aquest estudi dedicat als batles de barri l'escultor fou transcrit amb el llinatge *tornes*, si bé es tracta de l'escultor Llorenç Torres (AMP, AH-2120, f. 3r). El següent any que repetí el càrrec (1797), no se cita la professió, però donam per fet que és el mateix perquè coincideix el barri (Barri del Carme) i la caserna (Sant Jaume), aferrat, per altra banda, al barri de Sant Miquel on els Torres tenien el taller (AMP, AH-2124/1, f. 1v, 4r).

21 ADM, B, ESM, 1719-1727, f. 122.

22 ADM, B, ESM, 1727-1741, f. 8.

23 ADM, AP. Santa Maria del Camí (SMC), Llibre d'obra, f. 120r-124r, 140r. Aquí encara que la bibliografia inicial sobre el tema (CAPO JUAN, J.: *La vila de Santa Maria del Camí*, II, Mallorca, 1985, p. 140) posa que ho havia fet gratuïtament no fou del tot així, alguns dies ho feu gratuïtament, però d'altres els cobrà en retard, més o menys: Torres cobrà 15 lliures per haver fet 31 jornals i Obrador en va fer més de 40 superant les 30 lliures.

24 CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 321. Pel que fa a Santa Eugènia es dedicà un estudi específic pel temple i retaules amb les diverses transcripcions de les fonts documentals: ARRÒM COLL, S.: *L'església de Santa Eugènia, 1583-1913*, Palma, 1999, p. 115-118. I els retaules foren objecte d'estudi específic en una jornada d'estudis locals, tres anys després: DDAA, *VI Jornades d'Estudis Locals: Mancomunitat: Santa Eugènia (2002)*, Mallorca, 2011. En aquesta darrera obra quan es tracta sobre el treball de Torres també es resol de la mateixa manera que nosaltres farem per a la feina de Santa Maria del Camí: el disseny i la direcció anava a compte de fra Albert Borguny mentre que Torres només duia la tasca escultòrica.

la segona meitat d'aquest segle (retaule del Roser elaborat per G. Herrera i J. Sastre o el de Sant Miquel) on hi hagués pogut participar d'alguna manera.²⁵

Cal fer, però, menció a part a la tasca realitzada per l'escultor en el retaule major de Santa Maria del Camí donada la justificació d'aquest estudi que desenvolupam. Sobre la direcció de l'escultor en la fabricació del moble que els primers estudis publicaren, així com el seguiment d'aquesta línia en alguna monografia posterior, no ens ha estat possible la verificació.²⁶ En canvi, el que sí que podem aportar és que d'acord a les traces i direcció de Borguny un seguit d'escultors, inclòs fra Borguny, treballaren de manera conjunta, separada o consecutiva en el retaule. En tot cas, la direcció devia recaure en Borguny, amb les revisions i rectificacions del dia a dia que afectava el procés constructiu, i que l'escultor Torres com també els escultors Obrador i Febrer en devien participar. El març de 1764 Torres amb l'escultor Jaume Febrer fabricaren dues pedres per a l'altar major. Segurament, fou el basament del retaule que es començà a alçar amb diversos fusters, a càrrec de B. Sureda, que posaren l'estructura del llenyam el mes de novembre. Aquest fuster Sureda intervindrà periòdicament en les tasques de fusteria del moble fins a l'acabament.²⁷ Una vegada posada l'estructura, Rafel Torres començà a treballar la part escultòrica durant el 1767. Una feina que no cobrava directament sinó a través de fra Borguny.²⁸ A final d'any l'escultor va passar a daurar el moble amb el pa d'or i de plata que els venia el senyor Ferreta. Aquest Ferreta tampoc cobrava directament sinó a través de Torres o de Borguny.²⁹ Poc després, per 46 lliures, es comprà la tela que s'utilitzà per muntar la tenda o baldaquí de tela encolada que llueix en aquest retaule i que construïren amb l'ampliació de l'estructura del fuster Sureda feta el 1768. La direcció del muntatge de l'estructura de la tenda degué anar a càrrec, com hem dit, de fra Albert Borguny perquè rebé 11 lliures el mes d'agost de 1769 [...] *en agraïment de lo que fa en el quadro* [...]. Mentre que des de final d'any fins al mes de febrer del següent la quadrilla d'escultors, formada per Torres i Febrer, dedicaren 56 jornals cada un per a la formació del baldaquí. Els períodes constructius d'aquesta peça de tela encolada són força precisos. El mes de març es comprà el carmesí, les pintures i els cartons per a la policromia general que foren aplicats per Pere Joan Borguny en 12 jornals (4 ll). El mes següent, Rafel Torres continuà amb Pere Joan Borguny dedicant-hi 34 jornals (14 ll) i Borguny en feia 16 jornals (4 ll), mentre que fra Albert rebé un regal de 9 lliures (segurament per a la supervisió dels escultors, encara que no se citi). Aquell mes es compraren a Barcelona 6.000 pans d'or i altres 6.000 de plata (111 ll) dels quals pel maig, una altra vegada Torres i Borguny, els degueren aplicar continuant aquest darrer fins a l'altre

25 CAPELLA GALMÉS, M.A.: *Els retaules de l'església d'Algaida*, Algaida, 1999, p. 55. Vegeu que si fos així, tindriem una primera connexió, en un mateix context, dels escultors Torres Vezia i Josep Sastre que després continuarien a Deià.

26 Pels primers estudis: CAPÓ JUAN, J.: *La vila de Santa Maria del Camí*, II, Mallorca, 1985, p. 140-142. Per a la monografia que s'hi dedica: BESTARD DARDER, J.M. *et alii*: *La parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*, Mallorca, 1998, p. 59-75. En canvi, la direcció de Borguny, que és la que nosaltres hem documentat, ja fou reivindicada per Furió: FURIÓ, A: *Diccionario Histórico...*, p.109.

27 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 131r, 132v. Els escultors cobren 7 ll i els fusters 22 ll.

28 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 135r-v. 19/06/1767. *N'he entregat a fray Alberto per me. Torres, escultor, a compta de la sua feyna* (22 ll); (17/03/1767) *A me. Torres per mà de fray Alberto* 11 ll; (11/08/1767) *A me. Torres per mà de fray Alberto pel quadro* (4 ll).

29 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 135r. En resum: Ferreta per 64 lliures aportà 3.000 pans d'or i 3.300 de plata. I a Torres li pagaren unes 49 lliures.

mes.³⁰ La tasca seguí passat l'estiu amb els mateixos escultors Torres i Borguny (Torres hi dedicaria 41 dies i Borguny 34). A final d'any, el coronament del baldaquí va estar acabat i es compraren 6 boles de fusta per decorar l'escenografia.

El gener de 1771 la fabricació del retaule passà a una segona fase. El grup que hem vist, format pels dos Borgunys, Torres i Febrer, desaparegué i la tasca escultòrica passà a ser monopolitzada per Pere Joan Obrador qui ja rebia 22 lliures pel treball que, segons es va transcriure: [...] *és la primera partida té rebut dit Obrador*. La tasca més important d'aquest nou escultor varen ser les cinc estàtues que presideixen el retaule. L'estatutària la realitzà entre el mes de març, que ja en cobrà altres 22 lliures, i el novembre de 1772, que rebé 187 lliures pel conjunt, arribant tot a tenir un cost de 260 lliures. Aquest any, fins al gener de 1773, l'escultor Obrador acabava de daurar el moble amb altres escultors i amb grups de treball de 2 o 3 fusters realitzant les darreres tasques majors.³¹ La feina per a aquest retaule no l'acabaria fins al 1779 ja treballant amb el gendre que era l'escultor Antoni Llabrés.³²

El procés que hem vist es pot comparar amb el que veurem en el retaule de Deià. El fuster Sureda s'encarregà de l'estructura (cosa que a Deià anirà a càrrec de l'escultor-fuster Sastre) i, poc després, seguint les ordres de fra Borguny, Torres, en un primer moment, començà tot sol a treballar l'escultura del moble per després afegir-s'hi els escultors Febrer o Pere Joan Borguny. Per tant, Torres degué fer la predel·la bulbosa del retaule, la decoració de rocalla, els basaments i l'alçament del retaule amb les columnes i després, amb els altres, el coronament amb el baldaquí, el daurat i la policromia. En canvi, a diferència de Deià, l'estatutària i els acabats anirien a compte de Pere Joan Obrador. De la tasca escultòrica de Pere Joan Obrador cal destacar la figura de Sant Pere que, encara que l'escultor Torres Vezia no hi participà, aquest la devia conèixer i els mateixos trets expressius: moviment, cabells i el cap alçat de manera enèrgica semblen reproduir-se a la peça de Sant Joan Baptista que treballarà Torres per a la parroquial de Deià sis anys després.

Aquesta altra església de Deià s'instituí amb l'advocació de Sant Joan Baptista i fou durant el segle XVI que adquirí certa autonomia respecte a la població veïna de Valldemossa. En aquest segle ja s'hi trobava un vell retaule amb la imatge de l'Assumpció que el 1599 estava en males condicions i afectat de corc. També comptava amb un retaule de Sant Onofre i un altre dedicat al Roser. A més, el senyor Antoni X^o varo³³ i Muntaner havia acabat de promoure la fabricació de la capella de Santa Bàrbara. Aquest promotor, segurament, era un dels membres de la coneguda i benestant família Muntaner que tenien la possessió de Son Muntaner. Una propietat, posteriorment, venuda al Monestir de la Real i convertida en l'actual possessió de Ca l'Abat.³⁴ En canvi, en aquest pas de segle, es realitzava un retaule del Nom de Jesús i s'acabava de construir la façana del temple a on hi havien de posar

30 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 136v-138v.

31 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 138v-139v; CAPÓ JUAN, J.: *La vila de Santa Maria...*, p. 141.

32 ADM, AP. SMC, Llibre d'obra, f. 17v. Entre 1774 i 1779 cobraren més de 287 lliures amb 23 partides. Potser en un futur es puguin extreure més treballs específics dels escultors que hem vist en aquest temple, per ara, la documentació es troba en catalogació parcial i no ens ha estat possible exhumar més dades.

33 Aquest segon nom, o primer llinatge abreujat, de la font d'arxiu no l'hem sabut identificar: Cristòfol (?).

34 ENSENYAT ALCOVER, J.F.; VICENS PIZÀ, C.: *Deià*, Mallorca, 2003, p. 34.

un cor nou que, provisionalment, ocupava la capella del retaule de les Ànimes.³⁵ Un segle després aparegué un nou titular de retaule dedicat a Nostra Senyora de Bonany³⁶ i durant el segle XVIII es tornà a realitzar el retaule major que havia estat víctima d'un incendi el 1752.³⁷ Els escultors Josep Sastre i Rafel Torres Vezia foren els encarregats del nou moble però no va ser la primera obra de transcendència feta en aquest segle. Unes dècades abans s'havia fet el retaule de Sant Josep (ca. 1727-1743), però a través d'uns altres escultors.

La capella dedicada a Sant Josep, a on, com veurem, hi enterraren un nebot de l'escultor Torres Vezia, es degué acabar el desembre de 1725 quan fou traslladada la imatge del sant al nou lloc³⁸ i, dos anys més tard, es començà a construir el retaule. Una de les particularitats en l'elaboració d'aquest moble és que tota l'obra estructural, fins i tot gran part dels acabats, fou feta per Salvador Sastre. Un fuster de Ciutat que havia contractat la fabricació per 85 lliures.³⁹ Bé és cert que després de l'alçament del retaule, dut des de Ciutat i muntat dins la capella, la decoració escultòrica anà a mans de diversos escultors. El procés, però, no és molt diferent del que després veurem i que utilitzava l'escultor Josep Sastre per a la construcció dels mobles. O almenys, pel que fa, també, al retaule major d'aquesta església i que ja hem trobat en el retaule major de la parròquia de Santa Maria del Camí. Amb el pes de la fusteria que tenia B. Sureda.⁴⁰

Entre els escultors que hem localitzat treballant pel retaule de Sant Josep, tornam a trobar a Francesc Obrador que ja hem vist que faria feina unes dècades després amb Torres Vezia pel portal de Santa Maria del Camí. En aquest cas, Obrador va fer les mènsules i els florons de la porta de la pastera (1727)⁴¹ i Juan Francisco Aragón va aportar la figura del titular per a la qual cobrà almenys 21 lliures (1728). Dos anys després l'escultor Andreu Carbonell per 11 lliures va fer la Glòria del nínxol.⁴² En canvi, durant la dècada dels 30 i els primers anys de la següent, l'escultor Pere Colom rebé poc més de 40 lliures en tres partides pel treball del retaule i, potser, per l'estatuària de Sant Francesc de Paula i Sant Gaietà a la cornisa. Si més no, coetàniament a la seva intervenció, aquests sants es dauraren i estofaren.⁴³ Finalment,

35 ADM, Visites Pastorals, Deià, 1599, f. 25.

36 ADM, Visites Pastorals, Deià, 1687, f. 362 i s.

37 NICOLAU I BAUZÀ, J.: *El rector D. Simó Masroig i l'església de Bunyola*, Palma, 1990, p. 64.

38 ADM, AP. Deià (D), n. 64, s.f. [entrades de la confraria]. Acta-memòria de la translació de la imatge titular.

39 ADM, AP. D, n. 64, f. 2v-3r, 4v, 6v. *Més per venir-se me. Salvador per l'escarada del quadro que fabrica [...] 5 sous; 25 ll rebut de Salvador Sastre, fuster, firma Vicens Masroig acòlit, [...] a compte de les 85 lliures que té concertat de l'escarada i fàbrica del nou quadre y altar. [26/01/1727]; pel març en cobrà 23 lliures més; i el 27/05/1727, 13 lliures amb altres 24 a l'agost.*

40 CAPÓ JUAN, J.: *La vila de Santa Maria...*, p. 140.

41 ADM, AP. D, n. 64, f. 4v, 6r. Aquest any, de totes maneres, el retaule estava acabat amb una estàtua del sant titular o bé l'antiga del temple o amb una de nova de guix que es va comprar. Sembla que, a més, hi ha constància d'una peça de Joan Calderó feta de cartó.

42 ADM, AP. D, n. 64, f. 8r, 9v, 25v. Dues dècades després (1750) es comprà per 4 lliures una altra figura de Sant Josep per dur dins el tabernacle en processó. L'escultor Carbonell, amb tot, no era l'única obra que hi deixà doncs, a més, hi va fer un Crist Ressuscitat. Tampoc és l'únic lloc on trobam treballant a Carbonell i P. J. Aragón, per exemple, també tenen obra conjunta en alguns retaules del Convent de Santa Catalina de Sena, a l'església de Sant Felip Neri, etc.

43 ADM, AP. D, n. 64, f. 15r, 16v-17r. [18/06/1736] *Un albarà de me. Pere Colom, escultor, per l'escarada del quadro de St Josep [...]; [1738] Pº se ha pagat una tersa de l'escarada de m. Pere Colom. Item per daurar y estofar y or de*

l'escultor Miquel Ripoll acabà el daurat entre els anys de 1738 i 1743.⁴⁴

El retaule fou completat amb diversa obra pictòrica: unes pintures de Sant Andreu i Santa Apol·lònia foren fetes l'any 1732 per Francesc Rubert i, aquest mateix any, el pintor l'aprofità per cobrar més de quinze lliures per daurar la pastera amb 1.250 pans d'or. No sabem si es tracta del mateix pintor però cinc anys abans per 3 lliures es varen comprar les pintures de Sant Magí, Sant Isidre i Sant Gil.⁴⁵

Una vegada acabat el moble es procedí a la compra de peces decoratives a l'argenter Antoni Valleriola. Aquest argenter va fer la llàntia (1749) per 107 lliures mentre que la corona de Sant Josep anà a càrrec de Nicolau Bonnín i Fuster (1752) per 26 lliures. Aquest Valleriola sembla que formaria un obrador d'argenteria amb tenda especialitzada en la fabricació de llànties litúrgiques, perquè sabem que nou anys abans un altre Valleriola, Gabriel, havia fet la llàntia d'argent de la capella de Sant Josep de Maria de la Salut.⁴⁶ Vegeu aquí, per altra banda, a l'argenter Nicolau Bonnín, que pot ser l'argenter relacionat amb l'escultor Josep Sastre i aquest, o un homònim, va fer la traça del retaule major que Sastre realitzà per a la parroquial d'Inca.⁴⁷ L'argenter, si és el mateix o un descendent seu, es movia dins el cercle d'aquests escultors, perquè durant aquesta època (ca. 1777) subministrava creus i reliquiaries a la parroquial de Santa Maria del Camí on hi havien treballat els escultors Pere Joan Obrador i Rafel Torres.⁴⁸

El retaule de Sant Josep es troba a la primera capella a l'esquerre del presbiteri (Fig. 1). El retaule és un moble de tres carrers amb un sol pis damunt predel·la i coronat amb l'àtic. En el nínxol central es troba el titular que no sembla el realitzat per Aragón o, si més no, s'ha retocat amb posterioritat. A dins el nínxol es conserva la Glòria feta per Carbonell i les parets internes foren treballades amb escenes costumistes. Les dues pintures documentades de Francesc Rubert són les dels costats de la predel·la (la de Sant Andreu porta la data). En el centre de la predel·la es pintà un santoral amb Sant Francesc Xavier, Santa Àgueda, Santa Catalina i Santa Teresa, mentre que de les altres pintures que hem trobat registrades, només s'aprecia la pintura de Sant Isidre en el carrer esquerre, també datada (1727) dins un escut del mateix estil que el pintat a la tela de Sant Andreu. Un fet que contribueix a suposar un mateix autor.

Vist, en general, el marc artístic d'aquest lloc el treball més important que es desenvolupà a finals del segle XVIII fou, com hem avançat, el retaule major (Fig. 2).

los Sts. Fco. de Paula y St. Cayetano 4 II 14 s 6 [el mateix mes es beneeixen aquests sants]; Item a me. Pere Colom per compliment de l'escarada.

44 ADM, AP. D, n. 64, f. 17r-v, 20v. El 1738 Ripoll cobrà 13 lliures per posar 1.000 pans d'or; el 1739, 25 lliures per 2.750 pans d'or i el 1743 tornà a cobrar més d'11 lliures per altres 1.500 pans d'or. Aquesta darrera data es troba inscrita en el daurat del fris de la predel·la. A l'àtic hi ha un escut amb una altra data que deu pertànyer a l'acabament.

45 ADM, AP. D, n. 64, f. 7r, 11r, 12r.

46 ADM, AP. D, n. 64, f. 23v, 26v, 30r. La corona del Nin Jesús que sosté Sant Josep fou feta per un argenter anònim (1758, 5 II 11 s); POU AMENGUAL, M.: "L'art del set-cents a la parroquial de Maria de la Salut: els escultors Deià, Bennàsser i els Carbonell", *BSAL*, 71, 2015, p. 134.

47 CARBONELL BUADES, M.: "Sastre Tamorer, Josep", *GEPEB*, 4, 1996, p. 255.

48 CAPÓ JUAN, J.: *La vila de Santa Maria...*, p. 142.

El moble va ser promogut pel rector de Bunyola, Simó Masroig, que era natural de Deià. El prevere formava part d'una de les famílies més acabalades i influents de la vila; la coneguda família Masroig propietària de Son Marroig, la finca de l'Arxiduc Lluís Salvador a Deià.⁴⁹ El nebot del promotor, Jaume Masroig, era el vicari del temple de Deià. Gràcies a un estudi desenvolupat de la família Masroig del molí es va fer referència al breu epistolari dels preveres, oncle i nebot. Un epistolari realitzat a causa de la fabricació del retaule major on es pogué veure, a través d'un memorial, el cost total del projecte i les seves facetes. L'escultor Torres Vezia hi havia fet un darrer rebut de la liquidació de la feina i citava que la pintura de la Puríssima, que presideix l'àtic, era del seu nebot (Guillem Torres Rubert). Així es pogué clarificar l'obra i s'assignà de manera definitiva a l'escultor Torres Vezia doncs, fins llavors, s'havia dubtat de l'autoria entre els dos familiars escultors (Rafel Torres Vezia i Rafel Torres Rubert);⁵⁰

Jo abaix firmat, Rafel Torres, escultor, confés haver rebut del [...] Sr. Simó Masroig, prevere i rector de la vila de Bunyola per mà del molt Rvd. D. Jaume Masroig, prevere, son nebot [...] 240 lliures per l'escultura de fer tres figures, la una de St. Joan Baptista, altre de St. Mateu y l'altre de St. Simó apòstols, pintar-los, dorar-los y posar-los en el quadro major de la Iglesia de la vila de Deià. Declarant jo, l'abaix firmant, quedar axí mateix satisfet del antedit Sr. Rector per mà del dit Sr. son nebot del treball y bastreta de daurar dit quadro y añadidura d'algunes peses d'escultura, pintura de la figura de la Puríssima, que se troba en el referit quadro, que pintà Guillem Torres, mon nebot y dos àngels que compri fets, cuyo valor vaig rebre ja en lo any 1777 que comenci a daurar-lo, ab diferents partides fins en lo any 1778 que quedí cumplídamment pagat. Havent ja dit Sr. Rector costeat el mencionat quadro que lo feu mestre Josep Sastre, també escultor, com y també estic satisfet de totes les demás alacas, que he fetes de mon art, havent rebut son valor del expressat Sr. Rector. Tot per mà del mencionat son Nebot, de manera que quedo cumplídamment pagat de tot, sens que paga per ningun temps demanar cosa alguna de tot lo referit fins lo dia present. Y per ser esto la real veritat lo firmo en Deià el dia present que contam. Als 23 juliol de 1779.

Son-----240 ll
Rafel Torres, escultor⁵¹

Per altra banda, el memorial que es publicà ens deixa veure algunes coses que ja sabíem de la tasca i de la manera habitual de treballar de l'escultor Josep Sastre. A Deià, Sastre només s'encarregà de la construcció del moble, és a dir, aportà el llenyam, el muntatge i el fons del retaule, segurament les columnes i fins a l'àtic per un valor de 350 lliures però poca cosa més. Com es pot seguir en el memorial de Masroig: una vegada Sastre realitzà el gruix estructural, tota la feina escultòrica (vases, capitells, decoració, escalonades –segurament els pilars–), el daurat, la pintura decorativa i l'estofat, ja anà a càrrec de l'escultor Torres. Excepte els dos àngels, dues peces de qualitat, bon daurat i ben treballades, que es conserven a cada banda de la cornisa que pel rebut de l'escultor se sap que les comprà de manera separada.

49 Vegeu l'esbós històric d'aquesta finca: ENSENYAT ALCOVER, J.F.; VICENS PIZÀ, C.: *Deià*, Mallorca, 2003, p. 37-40. Una propietat d'origen medieval de la qual, darrerament, ha aparegut l'inventari de la primitiva alqueria: BARCELÓ CRESPI, M.; COLL FONT, C.: "Inventari de l'alqueria de Jaume Masroig (1491)", *BSAL*, 71, 2015, p. 261-271.

50 PASCUAL BENNASAR, A.: "Los Marroig del molí: aproximació històrica a una família de la mano mayor de Deià", *MRAMEGH*, 8, 1998, p. 47-85. Per a les dades de l'epistolari i el memorial: p. 79-81. Vegeu que l'estudi també recull a Vicens Marroig (p. 64) que deu ser el jove acòlit que duia els comptes de l'obra del retaule de Sant Josep (nota 39).

51 ADM, III/103/3. Rebut de l'escultor Torres Vezia.

Josep Sastre Tamorer (1720-1797), l'escultor que realitzà l'alçat i el gruix del treball, es caracteritzà per ser un constructor i conformador de mobles retaulístics, des de la vessant de la fusteria i del muntatge més que pel treball escultòric perquè, encara avui, se'n desconeixen obres individuals de talla. Fa pensar si amb el fuster Salvador Sastre, que hem vist en el retaule de Sant Josep, ens trobem amb el bessó familiar del qual va néixer l'interès i la professió escultòrica que ens deixà aquest altre Sastre. L'escultor és considerat un exponent del pas del barroc tardà a l'academicisme i deixant de banda algunes de les primeres obres en què havia col·laborat, d'estil encara barroc (retaule del Roser d'Algaida, 1758; retaule major de Porreres, 1762). Potser, és a partir dels darrers anys 60 que podem veure l'estil més acadèmic, amb les característiques que se li han donat (alçats monumentals, tendència a la verticalitat del conjunt i el pas d'una planta dinàmica dels primers anys a una planta més estàtica i rígida) que trobaríem, per exemple: en els retaules majors d'Inca (ca. 1763), Búger (ca. 1788), Montuïri (ca. 1789), els retaules del Roser de Porreres (1779), Binissalem i, entre d'altres més, el retaule major que tractam fet a Deià.⁵² El 1785, Sastre era legatari de Maria Tamorer (1705-1785). Una germana fadrina de la mare que li deixà 10 lliures i encara que des de 1766 tenia la professió d'escultor, en aquest cas, seguia citat com a fuster.⁵³ Una professió que com va succeir amb Miquel Àngel Torres és la que figurà en les darreres voluntats. Sastre enviudà de la primera muller, Joana Escales, i el 1786 ja havia sol·licitat permís eclesial per casar-se amb una filla dels nebots, Margalida Genovart. Amb la nova muller tengué dos fills: Antoni i Catalina.⁵⁴ Segurament dins el seu taller es formà i devia col·laborar amb ell l'escultor Joan Escales, que era un altre dels nebots i també havia estat designat marmessor.⁵⁵

L'estructura i l'estil del moble deianenc segueix el model del retaule major de Montuïri: un basament de pedra i una predel·la sense pintura amb uns marcs i decoració esculpida; el cos central va ser elaborat en tres carrers amb una estàtua damunt peanya en els carrers laterals i, en el carrer central, mentre que a Montuïri es deixà el retaule cegat amb un sagrari expositiu, aquí s'obrí un nínxol per posar el titular. Aquest ús d'un nínxol per posar una figura es va seguir també en l'exemple de Montuïri però en el segon pis. A Deià aquest s'eliminà, ja que l'alçament de la nau no donava per més i es va fer l'àtic, ample i allargat, en forma mixtilínia i decoració de rocalla. Tot coronat amb la pintura de la Puríssima de Guillem Torres.

Les tres imatges que realitzà Rafel Torres Vezia costaren 80 lliures cada una, cosa que suposà un total de 240 lliures. La figura del centre és Sant Joan Baptista, titular de l'església, i ja hem apuntat les influències formals amb la figura de Sant Pere que Pere Joan Obrador

52 CARBONELL BUADES, M.: "Sastre Tamorer, Josep", p. 254-256. Tanmateix, el traçat i el disseny del moble solia anar a compte d'altres, per exemple: Gregori Herrera, J. de Berard o Nicolau Bonnín. Aquest darrer argenter i que ja n'hem fet referència.

53 ARM, Notaris, A-923, f. 235r-237v. La família materna de l'escultor, com sabíem, era de Campanet. Per això, no resulta estrany que trobem a l'escultor citat dins l'administració de censos d'aquesta parròquia en referència a les deixes de la tia. Aquesta deixava a la parròquia el cens que rebia d'una botiga situada en el carreró del Sant Crist Verd de Ciutat (ARM, Clero, C-2097, f. 2, 131-132, full solt). La relació d'aquest llinatge (Tamorer) amb aquesta parròquia degué ser vinculant perquè Sastre pogués aconseguir l'obra del retaule major de Búger. L'església de Búger fins al segle XX era sufragània de la de Campanet.

54 El primer va ser l'hereu, si bé quan Sastre morí encara eren menors d'edat i es nomenaren uns tutors.

55 ARM, Protocols, 5920, f. 70r-72v (01/09/1786); ARM, Protocols, 5916, f. 91-92 (1797). Un dels exemples de treball conjunt, entre l'escultor Sastre i el seu nebot escultor, el trobaríem amb el moble de Búger que hem mencionat: LLADÓ FERRAGUT, J.: "Datos para la historia de las Bellas Artes en Mallorca", BSAL, 34, 1973-1975, p. 314.

realitzà a Santa Maria del Camí. El sant mira al davant i amb la mà dreta assenyala l'anyell que té a l'altre braç. A cada carrer lateral, seguint el mateix tractament expressiu i de volum, hi ha les altres imatges: a l'esquerre, Sant Mateu, apòstol i evangelista, que amb una mà aguanta un llibre i l'atribut de l'evangelista (un àngel) es troba als peus; a l'altre carrer, Sant Simó, també barbat com la resta de les figures i amb el llibre obert damunt la cintura. L'elecció d'aquestes dues imatges acompanyant el titular de la parròquia és de suposar que fou decisió del patrocinador de l'obra, Simó Masroig; Sant Simó pel que fa al seu patró i Sant Mateu a causa d'ésser el titular de la parròquia de Bunyola, la qual era dirigida i fou renovada pel prevere deianenc.⁵⁶

De totes maneres, cal veure fins a quin punt el taller dels Torres participà en aquest retaule o si, només, el pintor Guillem era l'únic que destacà de manera separada enfront de Rafel Torres Vezia. El germà Miquel Àngel ja havia finat (1776) quan Rafel desenvolupà la major tasca escultòrica d'aquest retaule i, potser, ens hem d'inclinar a què els dos nebots (Miquel i Rafel) aprenguessin l'art de l'escultura i, a més, treballassin d'ajudants amb l'oncle, així com el fill Llorenç. Hem de recordar que a la primera carta que escrigué el vicari Masroig de Deià citava el treball de l'escultor parlant de dauradors, en plural: *Més, 14 Juny 1778 pel manteniment de los dauradors fins que fonch concluit tot el daurat 95 ll 15 s.*⁵⁷

Sobre el fill o el nebot escultor homònim no en tenim més dades però, més endavant, veurem com algunes formes decoratives de les noves obres que presentarem no fan més que seguir els registres formals que l'oncle treballava. I, per altra banda, durant el treball de l'escultor a Deià va succeir un fet tràgic a la família que ens pot indicar aquesta opció. L'altre nebot, Miquel Torres Rubert, morí a Deià quan tenia vint anys (1778), que era just en els anys que l'oncle realitzava els treballs per a la parròquia. Miquel Torres no va poder fer testament i va ser enterrat en el mateix lloc, cosa que ens indica que la mort li arribà de manera ràpida i inesperada: *Miquel Torres, soltero, hijo de Miguel y Ana Rubert [...] y como murió en el distrito del lugar de Deià, tiempo muy proporcionado para traerlo en la ciudad, en la parroquia de S. Miguel, fue preciso que dicho rector diese su permiso para que se enterrase en la Iglesia de dicho lugar de Deià y así se ejecutó.*⁵⁸ Malauradament, no hem pogut localitzar qui l'acompanyava ni, específicament, perquè es trobava en aquest lloc atès que era de Ciutat i, per tant, seria lògica la hipòtesi que hem proposat. Potser es tractà d'un accident laboral durant les feines de construcció del retaule major i, com a molt, sabem que tenia habitació llogada a Son Muntaner. Fou enterrat dins la capella que hem vist de Sant Josep.⁵⁹

En resum, sobre l'escultor Torres Vezia hem pogut veure, en detall, la participació en el retaule major de Santa Maria del Camí, així com el context artístic de Deià amb els quals hem apreciat part del cercle artístic en què es movia. També hem aprofitat per extreure les seves dades vitals així com les de la seva família. Dels nebots no hem vist cap grau de participació amb l'escultor de caràcter particular excepte, com sabíem, la feina del pintor

⁵⁶ Sobre aquest personatge, l'obra a Bunyola o la seva família en són els estudis que ja hem apuntat: NICOLAU I BAUZÀ, J.: *El rector D. Simó Masroig...*; PASCUAL BENNASAR, A.: "Los Marroig del molí..."

⁵⁷ ADM, III/103/3. Carta. La carta, o part d'ella, sembla adreçada a l'altre oncle, Francesc Masroig, frare franciscà, exposant l'obra patrocinada pel rector Simó Masroig.

⁵⁸ ADM, D, ESM, 1766-1782, f. 176r.

⁵⁹ ADM, AP. D, n. 6, f. 23v-24r. Encara ara en el centre d'aquesta capella es conserva el vas d'enterrament.

Guillem pel quadre de l'àtic a Deià. En canvi, hem sabut que un dels altres nebots, Miquel, podria haver treballat amb l'oncle, encara que de manera secundària, i de la mateixa manera ho podríem dir del fill Llorenç, si és el qui després hem localitzat a Sineu o a Muro.

Rafel Torres Rubert (1751-1794) i la Mare de Déu Morta de la família Alemany-Cànoves

L'escultor Rafel Torres Rubert és un escultor d'obra pràcticament desconeguda. El 1775 ja l'hem vist que participava en els treballs del seu pare pel cambril de l'església de la Sang. Als 30 anys, just a l'any que va morir l'oncle (1781), va treballar 52 dies en el nínxol principal del retaule de Vilafranca, juntament amb unes sacres i una creu.⁶⁰ El 1786 daurava el retaule de Sant Antoni de la parroquial d'Inca alçat per l'escultor Sastre quatre anys abans i l'any següent, a compte dels Germans de la Tercera Regla de Sant Francesc, acabava el retaule del Sant Crist a la parroquial de Porreres per poc més de 25 lliures. A més, durant aquesta darrera època (ca. 1785-1794), l'escultor s'encarregava de la imatgeria i la decoració (cambril, etc.) del retaule major dedicat a Sant Feliu de Llubí.⁶¹ En el cas de l'obra d'Inca, amb el coneixement del funcionament del taller de Sastre, potser l'escultor Torres hi tengué més participació en el treball escultòric i no sols amb la dauradura, si bé, la bibliografia actual no ha incidit més en aquest aspecte.⁶² En canvi, pel retaule major fet a Llubí, si bé no consta la participació de l'escultor Sastre, el moble segueix la tipologia coetània que aquest desenvolupava. El retaule major de Montuiri, que hem tractat més amunt, ens ofereix un exemple prou semblant amb aquest altre.

Aquest escultor va ser el primer fill que sobrevisqué del matrimoni Torres-Rubert. L'abril de 1750 el matrimoni en tengué un però morí després de 18 dies.⁶³ Al cap d'un any i mig, el setembre de 1751, tengueren l'escultor.⁶⁴ Tres anys després, pel gener de 1754, n'infantaren un amb el nom de Guillem,⁶⁵ que tampoc sobrevisqué perquè dos anys després, pel desembre de 1755, tengueren el fill que es faria pintor, Guillem Torres.⁶⁶ A l'agost de 1758 naixia un nou germà, Miquel; que, com hem vist abans, devia treballar a Deià amb l'oncle a

60 L'ampliació dels anys de vida sabuts de l'escultor Rafel Torres Vezia, que hem exposat més amunt, fa que la feina de Vilafranca, com també hem vist abans pel treball d'Algaida en relació amb el seu pare, pugui ser tant de l'oncle com del nebot perquè fins al maig no morí. Si bé sembla un treball menor deixam l'atribució com fins ara ha tractat la bibliografia que, per altra banda, si feien feina com a taller el cap devia ser Torres Vezia fins a la seva mort. Les dades publicades (NICOLAU BAUZA, J.: *Vilafranca de Bonany: notas históricas*, Palma, 1978, p. 102) no deixen entreveure més conclusions. Malauradament, no ens ha estat possible localitzar les fonts documentals a l'Arxiu Parroquial de Vilafranca d'on se suposa que s'extragueren i el còdex més antic que hem localitzat d'obres i obreries és del 1800. L'església és relativament recent, doncs, era usufructuària de Petra, però sí que, en canvi, es conserven els llibres sacramentals del segle XVIII.

61 CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 321; SACARÈS TABERNER, M.; VENY RIERA, C.: *La retaulística dels segles XVI-XVIII a l'església parroquial de Porreres*, Porreres, 1998, p. 84-87; ALOMAR I SERRA, G.: "El retaule major de Sant Feliu de Llubí i Rafel Torres Rubert (ca. 1756-1794)", *BSAL*, 58, 2002, p. 115-124.

62 FIOL I TORNILA, P.: "Visita al temple parroquial de Santa Maria la Major: antecedents", *Comunicació*, 115-116, 2006, p. 238; LLABRÉS MARTORELL, P.J.: "Obreries, confraries i festes de sants a Inca", a: *Els Sants a l'art d'Inca*, Inca, 2001, p. 21.

63 ADM, B, ESM, 1748-1755, f. 27v.

64 ADM, B, ESM, 1748-1755, f. 45v; Pàrvuls, ESM, 1730-63, f. 44v.

65 ADM, B, ESM, 1748-1755, f. 72.

66 ADM, B, ESM, 1755-1761, f. 12.

MIQUEL POU AMENGUAL

on morí de manera inesperada el 1778.⁶⁷

El gener de 1761 nasqué Josep Torres⁶⁸ i dos anys després l'única filla que tengué el matrimoni, Margalida Torres.⁶⁹ A l'octubre de 1765 naixia Antoni Marià, el darrer dels germans, que seguí l'ofici artístic segons es recollí amb la professió de daurador morint l'any 1837.⁷⁰ De totes maneres no devia tenir problemes per exercir tasques de pintura, o almenys, és amb la professió de pintor que registrà el seu testament. Al cap i a la fi també degué cursar estudis a les classes de dibuix de la SEMAP i deu ser qui l'any 1779 rebé el quart premi de la sala de dibuix.⁷¹ Antoni Marià no es casà i morí fadrí. A pesar que els dos nebots, fills del germà Guillem, foren els marmessors l'hereu universal fou només el nebot Salvador.⁷²

Per altra banda, l'escultor Rafel Torres Rubert morí el 1794, fent marmessors a la seva mare, Anna Rubert, a la dona Antònia Trobat i als germans Guillem, Antoni Marià i Josep. Va ser enterrat a la capella de la Salut del temple de Sant Miquel.⁷³ L'escultor, mort a finals de gener, feia tres mesos que estava malalt i va fer testament el 28 d'octubre de 1793. Rafel deixà 5 sous a la mare i amb el matrimoni contret amb Antònia Trobat sembla que havien tengut quatre fills: Miquel, Joan, Anna i Maria Anna. Als tres darrers els deixava 5 sous que Joan incrementà amb una deixa afegida de 100 lliures. Aquest Joan va ser qui seguí la carrera artística fent-se pintor,⁷⁴ però els hereus del patrimoni de l'escultor foren la muller i el fill Miquel. Antònia Trobat, per tant, va esdevenir l'hereva usufructuària dels béns i Miquel fou el propietari.⁷⁵ El nou propietari, de totes maneres, va haver d'esperar més de 45 anys per poder gaudir de tota l'herència perquè la mare no finà fins als 85 anys (1840).⁷⁶

A l'obra coneguda de l'escultor Rafel Torres Rubert podem aportar una feina més que realitzà en els darrers anys. Es tracta del conjunt monumental dedicat a la Mare de Déu Morta que es va fer pel Convent del Roser a Pollença i promogut per la pollencina Catalina

67 ADM, B, ESM, 1755-1761, f. 60; ADM, D, ESM, 1766-1782, f. 176r.

68 ADM, B, ESM, 1755-1761, f. 108. No sabem si correspon a aquest Josep, però, hem localitzat a un fuster homònim que l'any 1786 feia de testimoni, juntament amb el vicari de l'església de Sant Miquel, Baltasar Verd, del testament del teixidor de lli, Miquel Vives: ARM, Notaris, A-923, f. 138r.

69 ADM, B, ESM, 1761-1771, f. 33.

70 ADM, B, ESM, 1761-1771, f. 88; D, ESM, 1824-1851, f. 123r.

71 CAMPANER Y FUERTES, A.: *Cronicon Mayoricense*, Palma, 1984 (1886), p. 580; recollit a CARBONELL BUADES, M.: "Antoni Ribas i la tradició", a ORTEGA, P.; PALOU, J.M.; TERRASA, J.: *Antoni Ribas (1845-1911)*, Palma, 1991, p. 85.

72 ARM, Protocols, 6094, f. 391r-392v. Un dels testimonis va ser Josep Torres, potser el germà (?), citat també com a pintor.

73 ADM, D, ESM, 1782-1797, f. 124v.

74 Podeu veure l'esbós biogràfic a: CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 322-323.

75 ARM, Notaris, R-221, f. 239r-240v.

76 ADM, D, ESM, 1824-1851, f. 156v. Miquel Torres degué fer-se prevere segons consta en el testament de Catalina Trobat, germana d'Antònia Trobat: ARM, Notaris, R-222, f. 14r-16v. Les dues germanes eren filles de Joan Trobat i Antonina Gil. La germana Catalina morí el setembre de 1818 i era vídua de Melsion Escanelles. El matrimoni no degué tenir descendència i entre els marmessors destaquen el prevere beneficiat de Santa Eulàlia, Miquel Torres, el gendre Rafel Llull i la germana Catalina. A aquesta amb les nebodes Anna i Maria Antònia Torres els deixava roba. Als altres dos nebots, en Joan i en Miquel Torres, alguns mocadors. Tots els béns s'havien de vendre i donar-ho per misses baixes. El pintor Joan Torres i el rector de Santa Eulàlia foren els administradors d'aquestes voluntats.

Alemany. Si bé, com veurem a través del memorial del vidu, quedà clar l'obra realitzada així com el cost i els promotors. Les dades que tenim són parcials i es plantegen alguns problemes sobre si el conjunt fou fet, de manera completa, per l'escultor Torres Rubert.

Vegeu l'assumpte, en un primer moment, a partir del memorial i rebut que va realitzar el vidu, Joan Cànaves, a l'estiu de 1795 quan va cedir de manera definitiva el monument de l'Assumpció:

Muy Rda Comunidad

Dn. Juan Canaves dice que como heredº Universal de Dª. Cathª Anna Alemany quom. su primera muger mediante su última dispºn que otorgó ante notario Lorenzo Llabrés, a los 25 marzo 1791, que tuvo efecto por su muerte sucedida a los 12 Febrº 1794. Fue publicada a 14 de los mismos y haver mandado entre otras cosas que para después de sus⁷⁷ días se construyese de sus bienes, si y/o en vida no lo executase; un tálamo o cama para colocar la figura de Nuestra Sra el día 15 Agtº en el Convtº de Nª Srª del Rosario de esta Villa: todo para más aumentar la devoción de los fieles a tan gran Señora: atendiendo que era Patrona y protectora de su casa y de sus sucesores en ella baxo del Misterio de su preciosa muerte y gloriosa asumpción.

Deseando esta parte como Interesado en las Glorias de Nª Srª y cumplimientº de la voluntad de su difunta muger; en 25 abril del citado año acordó con esta Rda. Comunidad y el escultor Rafael Torres el que se construyese el expresado tálamo pagado por su trabajo 600 ll. Y en efecto queda puesta en medio de vuestra iglesia con todos los adornos correspondientes y aún con mas realze de lo que se mandó por la expresada Alemany;

Por lo cual queriendo hacer entrega formal a V.R. en virtud de auto público que espero executar en breve en poder de Antº Francº Cànaves Nott. interinamente lo executo en virtud de este memorial; entrego, doy a esta Rda. Comunidad una cama o tálamo y la figura de N. Sra. con su corona de plata de doze estrellas, garza, almoadas y colxon guarnecidos de seda y plata después de haverse bendecido la figura de N. Sra. siendo padrinos: yo y Mgnª Alemany, hermana de la difunta; en cuyo entrego van comprendidas un palis para poner baxo el Ssmo. que se deve exponer todos los años el día 15 de Agtº y un docel que le entregaré después de que este concluido para exponer el Ssmo. en ese día y me reservo la facultad de dos días más cuando y como me pareciera.

Eligiendo esa divina Sra. en el citado Misterio Patrona y protectora de mi casa y sus sucesores como de mucho tiempo lo es: con pauto expreso que la citada figura no podrán sacarla de dicho convento ni sus sucesores en él; sin expreso consentimiento mío, o de mis sucesores en la casa de Alemany, e igualm[en]te siempre que se pida por devoción y necesidad de alguna enfermedad mía o de mis sucesores en dicha casa VRR. o sus sucesores tendrán la obligación de llevarla en mi casa.

Y atendidas estas circunstancias; y en ostemperancia de la voluntad de la nominada de Cathª Anna Alemany y en virtud de esta entrega que el día presente los tengo echo.

Espero que darán por cumplida en es[ta] parte lo mandado por la expdª mi difunta muger; mandando al secretº se me libre testimonio en forma de este y la resolución que harán VRR. favor que espera de la rectitud de toda esa Stª. Comunidad.

Pollensa, y Agosto 14 de 1795.

Juan Cànaves⁷⁸

77 Aquí el text és poc clar, interpretam que correspon a aquesta paraula.

78 ADM, AP. Pollença, lligall 798, s.f.

Com podem observar el lliurament de la imatge i del conjunt es realitzà un any i mig després de la mort de l'escultor Torres i de la promotora Alemany. Rafel Torres és l'únic escultor citat i l'obra figura com a pagada i feta. Per altra banda, el cost de la feina (600 lliures) és un preu molt elevat per només realitzar el conjunt del llit o monument sense la figura tal com es va transcriure: *lo executasse; un tálamo o cama para colocar la figura* [...] Ja hem vist com l'oncle, vint anys abans, realitzava les figures del retaule major de Deià per 80 lliures cada una i són força majors que la figura d'aquesta Verge que més endavant estudiarem.⁷⁹ A més, Cànaves no només vinculà la donació al llit sinó, també, a la figura amb diversos condicionaments cap a ella que lliura com a nova perquè el mateix dia es beneí. Per tant, haurem de suposar que Rafel Torres Rubert i, segurament, amb altres components del taller, pel fet que es lliurà una vegada mort l'autor, realitzaren el llit o monument amb la figura.

D'aquesta manera, per tenir unes dades cronològiques extremes pel que fa a l'escultor Torres Rubert i la feina realitzada a Pollença ajustarem, de moment, la documentació i l'obra amb la següent argumentació: quan a la data d'encàrrec i a la construcció del monument, no podia ser una vegada morta la testamentària perquè l'escultor Torres Rubert ja havia traspasat i, per tant, en el manuscrit quan diu que [...] *en 25 abril dl citado año acordó con esta Rda. comunidad; y el escultor Rafael Torres* [...] interpretam que es refereix a l'abril de 1791 quan va dictar testament i el mateix any la promotora, Catalina Alemany, amb els dominics ja manassin la feina a l'escultor. Aquest fet també el podem dirigir quan es refereix a la voluntat de la testadora que s'havia de fer una vegada morta, excepte, [...] *si y/o en vida no lo executase*. En aquest aspecte no podem aportar més dades, doncs, no hem sabut localitzar el contracte o els comptes de l'escultor. Els quals és segur que es feren perquè tant la nissaga dels Alemany, com veurem, així com els dominics duien l'administració i la gestió dels béns d'una manera disciplinada.⁸⁰

El que és cert és que el lliurament el féu el vidu una vegada traspasada Catalina. La finada es va fer enterrar en el mateix convent dins la capella de Sant Joaquim on tenia enterrats els pares. Alemany formava part d'una de les famílies acabalades d'aquest poble amb diverses criades a qui deixà alguns diners. Al marit Cànaves li passà l'usdefruit i la propietat de les cases familiars perquè el matrimoni no tengué descendència. A la germana Margalida la deixava viure dins la casa en cas de quedar vídua.⁸¹ La germana havia fet testament l'any anterior i estava casada amb el notari Antoni Pasqual i Serra fent marmessors al marit, a la

79 O amb l'exemple ben proper de la Mare de Déu Morta que havia realitzat Gaspar Oms Barrera per a Deià unes dècades abans que el taller dels Torres participàs en la seva parròquia. D'aquesta obra només es té registrada poc més de 75 lliures per haver fet la figura (24 ll, 15/08/1754) i el sepulcre (49 ll, 1754-1755) (ADM, AP. Deià, n. 61, f. 2v-3r). Una peça que els Torres devien conèixer i estudiar quan feren feina en aquest temple, i els pogué servir d'exemple per a la seva obra i, específicament, de referència per a la feta a Pollença. Si bé, l'autor d'aquesta peça de Deià ja se sabia, podem afegir que dos anys després (1757), estava arreglant un dels peus del Sant Crist de la Sang (AGCM, III-380/3-27, f. 2r). Un treball menor, però comanat pels qui devien ser clients habituals del seu pare (G. Oms Batle), perquè a un homònim se li encarregà el cambril de la capella de la Sang (1743): GILI FERRER, A.: *La Sang*..., p. 66-67.

80 Basta veure com el maig de 1796 demanaven les còpies dels testaments de Catalina Alemany i Joan Cànaves, potser, per dur a terme el seguit de misses conventuals pels dos difunts que es duien a terme (03/1794, 12/1794, 12/1795, 04/1796). Així com diversos oficis divins per a la Casa Alemany, tant funeraris (03/1798) com el dia de l'Assumpció (09/1804): ARM, Clero, C-295, s.f.

81 ARM, Notaris, LL-501, f. 296r-299r.

germana, al gendre Cànaves i a la tia Elisabet Alemany. Aquests altres tampoc degueren tenir descendència perquè feren hereus al matrimoni Alemany-Cànaves.⁸² Per altra banda, la tia Elisabet Alemany era fadrina i devia viure a ca la neboda Magdalena. Catalina també tenia alguna cura sobre ella cosa que va fer que, en vida, a Joan Cànaves li donàs una peça de terra anomenada Camproig, a canvi d'una petita renda. A la neboda Magdalena li entregà tots els béns mobles i immobles.⁸³

Del patrimoni familiar d'aquests Alemany de Pollença en són testimoni els tràmits (1770) que duïen les germanes i els dos germans, Francesc i Miquel, sobre l'herència dels pares (Miquel Alemany i Catalina Cabanellas de Son Vicenç). Magdalena es queixava que li pertanyia l'herència de tot el predi de Son Vicenç, la meitat del predi d'Ariant i altra meitat de les cases en contra del germà Miquel. Pel que feia a l'herència de la mare també tenien problemes i la germana Catalina acceptava renunciar a Son Vicenç a canvi de rebre una renda anual. Les dues germanes, a més, gestionaven el predi d'Ariant perquè el març de 1791 pagaven a Joan Cànaves (1.500 lliures) per la compra del bestiar que havia adquirit i per algunes millores fetes a la possessió. Un deute que pel que sembla arribava a les 2.000 lliures però no li retornaren sencer perquè una vegada casat amb una d'elles ho prengueren com a part del dot matrimonial.⁸⁴

Sobre les terres; la de la mare devia ser part de l'actual Sant Vicenç que des de 1694 fins a l'inici del segle XIX era propietat del llinatge Cabanellas. O l'altra que hi ha de Can Vicenç que estava arrendada a un Bartomeu Cànaves. Emperò les terres més remarcables són les d'Ariant. El predi des de 1584 era propietat del llinatge Alemany i, segurament a finals del segle XVIII, passà a mans de Miquel Domingo Cànaves i Antoni Francesc Cànaves. Aquest darrer notari i pel que sembla germà del marit de Catalina Alemany. El predi estava dividit des del segle XVII en tres parts (Ariant de Baix, la Torre i els Rafals). No sabem si la fundació de la festa de l'Assumpta i la promoció del monument realitzada per Catalina, que també era la titular-patrona de la família, pogué ser la causa, però, encara durant els anys 40 del segle XX, els senyors i amos de les tres explotacions d'Ariant es reunien cada 15 d'agost (festa de l'Assumpta) per celebrar i fer un dinar amb motiu d'aquesta festivitats.⁸⁵

El marit Joan Cànaves poc després de morir la dona es tornà a casar amb Antonina Mas. El nou matrimoni no ennegrí les relacions amb la vella cunyada perquè aquesta en el penúltim testament encara el nomenà marmessor.⁸⁶ Així com ambdós es feren apoderats mútuament.⁸⁷ El nou matrimoni just va durar dos anys i Cànaves morí el gener de 1796. Si bé havia escollit ser enterrat dins la mateixa capella de Sant Joaquim de Pollença, a l'altra

82 ARM, Notaris, LL-505, f. 67r-68r.

83 ARM, Notaris, LL-492, f. 95r-96v, 142r-144r.

84 ARM, Notaris, LL-492, f. 89r-95r.

85 SALAS, P.; MARQUÈS, A.: *Les possessions de Pollença*, 2003, p. 52-64, 362-366, 431.

86 ARM, Protocols, 3875, s. f. El 24/07/1794 va fer un testament substituït pel darrer fet el 05/02/1796. Magdalena, vídua del notari Antoni Pasqual, va fer marmessors a la tia Elisabet i a la sogra Catalina Serra, també escollí la sepultura devora la tomba de la germana.

87 ARM, Protocols, 3887, f. 155r-156r; 239v-240v. 24/03/1794 i 24/07/1794. Entre aquesta documentació es troba la família de Joan perquè Magdalena també va fer representant el notari Antoni Francesc Cànaves (02/11/1794) i una segona vegada el 1798 (ARM, Protocols, 3857, f. 88r-89v). L'any anterior havia fet un apoderament per Antoni Suau (ARM, Protocols, 3888, f. 218-219).

banda de la sepultura de la primera muller, aquest es trobava a Ciutat i acabà en el vas que els Cànaves tenien dins la sala capitular del Convent de Sant Domingo.⁸⁸ Els marmessors eren la nova muller, el germà notari Antoni Francesc Cànaves, la tia i la cunyada (Elisabet i Magdalena Alemany). La cunyada i la muller eren les hereves usufructuàries i la propietat passava als descendents (que no en tenia) amb preferència a les armes de Cànaves-Alemany. Sense hereus, l'administrador de l'heretat havia de ser el Convent dominic del Roser de Pollença com, segurament, degué succeir.⁸⁹

El conjunt escultòric promogut per la família Alemany-Cànaves consideram que és el que es troba a la Parròquia de Pollença, amb el sarcòfag en una de les capelles laterals (Fig. 3) i la Mare de Déu adormida en el nínxol de la capella de l'Assumpció (Fig. 4).⁹⁰

Segons les directrius de Catalina Alemany s'havia de fundar la festivitat de l'Assumpta en el convent pollencí i el llit de l'Assumpció havia de seguir el del Convent de Santa Catalina de Sena de Ciutat posant en els costats les armes dels Alemany. Dins la capella de Sant Joaquim, allà on escollí ser enterrada juntament amb els altres membres de la família, manava [...] *que se fase lloc en la capella del patriarca [...] a la part de Sant Josep per colocar la figura [...]*.⁹¹

El llit del Convent de Santa Catalina de Sena a què es referia la promotora devia ser el regalat pel bisbe Llorenç Despuig (1760).⁹² Aquesta peça és un exemple del màxim exponent del període tardobarroc i rococó seguint el model de moble de consola amb els costats decorats escultòricament en forma calada i diversos amorets amb aplicacions de rocalla. Un tipus que trobam a Algaida o en el Convent de Santa Clara de Palma. En canvi, si bé Torres havia de seguir aquest exemple, només ho va fer en part i la peça es realitzà en un format de bagul bombat. Una tipologia que també podem trobar a les esglésies de Sant Miquel de Palma, Muro, Valldemossa, Artà o, potser, a la de Porreres. Aquest darrer un estil de transició entre els mobles calats amb decoració, vist en primer lloc, i els baguls bombats amb el relleu escultòric superficial.

La peça de Pollença conserva la decoració daurada en baix relleu per tota la superfície. En els escaires i els escuts centrals és on encara el relleu adquireix més protagonisme. Les úniques zones que recorden el model de Santa Catalina de Sena són a la decoració en rocalla i el centre amb una copinya, a més, de la formulació dels escuts: l'escut dominic, amb una estrella damunt una cortina, que en el llit ciutadà es posà a la banda frontal, aquí es troba en un dels laterals, mentre que, a l'altre costat, també trobam un altre símbol dominic com és el ca amb les cames damunt una bola i un ciri a la boca. Finalment, a les parets frontals es troben els escuts d'armes de la família: a un costat, l'escut Alemany (Fig. 5), amb una de les ales que caracteritza aquest llinatge i, a l'altra banda, l'escut del llinatge Cànaves format per un estel i un ca.⁹³

88 ARM, Clero, C-4154, s.f. Els marmessors foren la muller, Antonina Mas, els cunyats Magdalena Alemany i Jaume Mas, l'oncle Elisabet Alemany, el germà notari Antoni Francesc i el sogre Jaume Mas. Tampoc amb aquest matrimoni degué tenir descendència.

89 ARM, Protocols, 3881, f. 198r-200v.

90 La Verge antiga sembla que fou transportada a l'església del port de Pollença.

91 ARM, Notaris, LL-501, f. 296r-299r.

92 LLABRÉS, J.; PASCUAL, A.: *L'album de la Dormició de Jeroni Juan Tous*, Mallorca, 2008, p. 96-99.

93 BOVER, J.: *Nobiliario mallorquín*, Mallorca, 2005 (1850), p. 26, 92. Bover cita, recollint les famílies i nissagues

La figura de la Verge és una peça molt equilibrada i ben treballada amb un treball del vestit ajustat i harmoniós. La qual és presentada com a una bella jove adormida amb les mans juntes damunt el pit en sentit orant. La vestimenta combinà una policromia roja per a l'interior mentre que, per a la capa, s'escollí un blau marí de fons i un estofat daurat amb una decoració vegetal estilitzada.⁹⁴

Finalment, també a aquesta família els pertany el patronatge del retaule dedicat a l'Assumpció del convent que es troba a la paret esquerra dins la capella de la Sagrada Família (Fig. 6). La primera capella de la dreta del temple, al mateix lloc on hem vist que es feia enterrar la família Alemany. Aquest mecenatge el sabem perquè el retaule és coronat amb l'escut familiar, però, malauradament, no ens ha estat possible la localització documental de l'obra. Els documents analitzats no ens transcriuen ni recullen aquest moble, potser, la germana o la tia imitassin el rol de la promoció que havia realitzat Catalina Alemany o, bé, que la petició de la testadora que hem transcrit més amunt, de fer un lloc a posta per a la figura, se seguís de manera literal. Encara que l'obra enlloc sia mencionada expressament. Cal anotar que la comunitat dominica devia estar ben agraïda a aquesta família i la relació era fructífera, doncs, hem vist que testaren fent el convent un dels beneficiats o Joan Cànaves que els escollí com a últim dels administradors dels béns personals. Per tant, la incitació al patronatge també podia venir d'aquests frares.

En tot cas, quan es construí aquest petit retaule la imatge de la Mare de Déu ja es trobava feta perquè, com veim, a la predel·la del retaule es va fer un nínxol per a la figura. Així i tot, cal apreciar que aquest petit moble sembla seguir el format que l'escultor Torres Vezia juntament amb altres escultors i la direcció de fra Albert Borguny havien executat pels retaules majors de Santa Eugènia, Santa Maria del Camí o el de Sencelles. Al retaule familiar, a banda del nínxol per dipositar la Verge, a damunt s'obrí un altre cambril amb una figura de vestir que, potser, fos subministrada de manera particular a partir de les peces religioses del domicili familiar. L'estatueta s'ajusta el format d'imatges vestides que solien decorar les vitrines a les cambres de les famílies benestants. El seguiment, en el retaule, del relleu en rocalla, marcs i obertures en formes dinàmiques amb l'adopció d'una base ample i bulbosa, que s'aprima i estreny fins a quedar apuntada en el cim, és la tipologia que treballava el grup de Borguny i Torres. I què en el taller dels Torres o el seu cercle coneixien sense gaires impediments.

La família de Guillem Torres Rubert (1755-1828) i el treball de la capella de la Puríssima de la Basílica de Sant Francesc

Un altre dels treballs que podem analitzar d'aquesta època del taller dels Torres o, més específicament, de Guillem Torres Rubert el trobam en la remodelació de la capella de la Puríssima del Convent de Sant Francesc a Ciutat.

d'aquests llinatges en diferents pobles, a la població de Pollença: Ramon Alemany, cavaller, arribat amb la conquesta catalana el qual va aconseguir una important alqueria a Pollença; i pel que fa als Cànaves: Pere Cànaves que el 1428 tenia una alqueria que encara existia durant l'època de Bover. D'aquest llinatge també és conegut el pollencí Jaume Cànaves i March, bisbe de Malta.

94 De totes maneres, encara que s'inclogués en el lot del monument de l'Assumpció dels Alemany. La figura es distancia de la imatgeria coneguda de l'escultor Rafel Torres i, per tant, podria tractar-se d'una obra a càrrec d'un altre component del taller o, directament, anònima.

Guillem Torres Rubert (1755-1828), el segon dels fills del matrimoni Torres-Rubert i germà de l'escultor Rafel, va ser un artista prolífic o almenys treballà tot l'aspecte artístic (pintura, escultura i arquitectura) dins l'època neoclàssica. Sense abandonar del tot el darrer barroc. A més de deixeble dels pintors Sanxo, en l'aspecte d'escultura, degué emprendre la formació dins el taller familiar. Guillem es casà dues vegades i amb Maria Teresa Sanxo tengué els dos fills dedicats a l'ofici artístic: Miquel i Salvador.⁹⁵ Aquests es dedicaren, sobretot, a la pintura sense deixar de banda l'escultura, pel que fa als treballs de Miquel. Els dos, com a la resta de components d'aquesta nissaga, tenen peces i treballs repartits per tota l'illa. En tot cas, però, cal prestar major atenció a Miquel Torres. Perquè a través d'ell fou quan aquesta família tengué la següent generació d'artistes.

Miquel Torres Sanxo (1797-1872) s'havia casat amb Maria Gàfaro († 1863) i tengueren sis fills: Guillem (1823-post.1900),⁹⁶ Gabriel (1828-1897), Maria Lluïsa (1830-1865), Francesc (1832-1910), Salvador (1835-1911) i Concepció (1839-post.1878).⁹⁷ Miquel Torres morí el 1872 fent hereus universals als fills Salvador i a na Concepció. La legítima pels altres i a Guillem, pel seu casament, li havia lliurades 200 ll. El germà de Miquel, Salvador Torres Sanxo (1799-1882), vivia amb ell dins la mateixa casa (C/ Tamorer) i li cedia el dret d'ús.⁹⁸ Aquest Salvador deixà a la neboda Concepció la meitat del que tenia i l'altra meitat s'ho havien de repartir tres dels altres nebots (Gabriel, Francesc i Salvador).⁹⁹

Els fills Guillem i Salvador Torres Gàfaro es dedicaren a la pintura. A més, aquest Salvador durant un temps ingressà a l'exèrcit. Gabriel, per altra banda, seria fotògraf encara que l'alternava amb la pintura. Per exemple, aprofitava la fotografia de retrats per a després, si el client ho volia, fer la reproducció pictòrica. I pel que fa a Francesc era escultor i, també, devia

95 La muller va passar a ser usufructuària de Guillem. Una vegada morta tota l'herència passà als dos fills a parts iguals: ARM, Notaris, N-243, f. 119r-124r. Testament del 17/02/1818. Cal ajustar l'any sabut de defunció del pintor perquè morí el gener de 1828: ADM, D, ESM, 1824-51, f. 27.

96 ACM, LBA-13850, f. 156v. A més dels germans que exposam, varen néixer altres dues germanes: Maria Teresa (1826) i Maria Concepció (1837). Però degueren morir en pocs mesos. I no són citades en la documentació familiar posterior (ACM, LBA-13850, f. 223r; LBA-13852, f. 183v). Per altra banda, coetàniament a Guillem Torres Gàfaro, existia un fuster homònim de Valldemossa que s'havia casat amb Antònia Borràs i establert a la barriada de l'Almudaina a Ciutat. Aquest no té res a veure amb la nissaga que tractam (ACM, LBA-13855, f. 87).

97 El resum, com en els altres casos, el podeu veure a l'esquema del final. Les fonts documentals són: ADM, B, ESM, 1822-1829, f. 135; 1829-1834, f. 27, 69v; 1834-1844, f. 18, 128. ADM, D, ESM, 1895-1911, 284r; D, Santa Eulàlia, 1906-14, f. 195r. En aquesta darrera, defunció de Salvador Torres Gàfaro, consta que s'havia casat amb na Bàrbara Pallicer i Montserrat. El germà Francesc, per altra banda, s'havia casat amb Anna Amat Zalzini que morí el 1895 amb 60 anys. Ambdós havien tengut, almenys, una filla; Maria finada amb 40 anys (1907) (ADM, D, ESM, 1895-1911, f. 8, 246v). No hem pogut localitzar la mort de Guillem ni de na Concepció. Guillem, com se cita en el testament del seu pare, s'havia casat i la seva mort va ser posterior a 1900. Aquest any, el pintor encara assistia i feia de president accidental, com a acadèmic més antic, en una sessió de l'Acadèmia Provincial de BBAA (ROSSELLÓ LLITERAS, J.: "Tres inventarios de la Cartuja de Valldemosa (s. XIX)", *BSAL*, 44, 1988, p. 236); i na Concepció sabem que el 1878 havia fet una escriptura de donació pel germà Gabriel (AMP, LP. 893/4).

98 ACNIB, Notari Cayetano Socies, T. 35, f. 1343r-1344v. Testament del 05/10/1865. Tradicionalment la datació de la mort del pintor Miquel fou endarrerida més d'una dècada. No és així, segons l'acta notarial citada o en l'acta de defunció (ADM, D, ESM, 1859-1886, f. 61v). La dona, Maria Gàfaro, havia heretat del pare (Gabriel) unes cases (4 i 5 de la plaça del banc de l'oli, números 26 i 27 antics), que passaren als fills. Aquestes cases foren objecte d'expropiació (1889) per poder obrir el carrer que actualment travessa la plaça de l'oli amb la plaça Major (AMP, LP. 893/4). En aquest document és on apareixen els quatre fills amb la seva professió. Aquesta propietat sembla que causà un plet judicial de Guillem contra el seu pare, Miquel Torres Sanxo. Potser sia per això, que en el testament del pare, aquest fill fos poc afavorit.

99 ACNIB, Notari Cayetano Socies, T. 35, f. 1345r-1346r; ADM, D, ESM, 1859-1886, f. 253r.

col·laborar amb el germà Gabriel en el camp de la fotografia.¹⁰⁰ D'aquesta nova generació, potser, el més destacat és com prengueren part de les noves arts que apareixien com fou la fotografia. Així, d'aquest grup, només volem destacar per aquesta faceta a Gabriel recollit dins aquesta professió des de 1861 a 1893. Essent un dels fotògrafs de Palma de més permanència i compartint el negoci que muntà, "Fotografía Española y Americana de Torres y Companyia", amb el germà Francesc, Leone Bravi o amb Marià Escrivà.¹⁰¹

Una vegada establerta la família de Guillem Torres Rubert, pel que fa al treball o a l'ofici d'arquitectura, que és el que ens interessa, no sortí del marc local doncs el 1802 se li denegà el títol d'arquitecte per l'Acadèmia de San Fernando de Madrid. Així i tot, la negativa no impedí, com veurem, que exercís i dugués a terme el projecte de la reforma de la capella de la Puríssima o que algunes vegades figuràs amb el càrrec d'arquitecte.

Un dels motius de què treballàs les tres arts fou la seva implicació dins l'Acadèmia de Nobles Arts de la SEMAP; primer, durant la seva època d'estudiant i dins les classes del caputxí fra Miquel de Petra, director de la sala d'arquitectura, i passant després a ser nomenat soci de mèrit (1799), professor (1802) i substituït de Joan Muntaner a la direcció de l'Escola de Dibuix. A finals de la dècada aconseguí dirigir les tres sales de l'Escola (dibuix, escultura i arquitectura). Més que pel seu treball pictòric o escultòric aquí volem destacar les intervencions en arquitectura que serà l'aspecte més important que analitzarem. Durant el mateix període en què es reformà la capella de la Puríssima (1804-1812) també aconseguí dirigir la sala d'arquitectura de la SEMAP (1807) i supervisà el projecte de reforma del moll (1805); després, participà en el projecte de la capella del cementiri de Palma (1820)¹⁰² i

100 De tota aquesta generació i ascendents, no és l'objecte del present treball recopilar tota l'obra que ha anat sorgint els darrers anys, o la que es trobi recopilada a les diverses veus de la *GEPEB*. Si bé, podem fer breus referències, per exemple: de Francesc, a banda del treball fotogràfic, dins les esglésies que treballà podem mencionar la de Lluçmajor. Un lloc on el pare també hi participà, i Francesc va fer: diversos treballs escultòrics, un *Ecce Homo* (1878) i les figures d'un betlem (1880): *POU AMENGUAL, M.*: "La promoció artística de les confraries de l'església de Lluçmajor a la segona meitat del segle XIX", *Randa*, 69, 2012, p. 25-47. Del germà Salvador en podem dir el mateix, per exemple: a Artà, les pintures de les predel·les del retaule de Sant Josep i del Sant Crist de Sant Jordi, si les datacions i atribucions són correctes, serien d'aquest pintor. Encara que, en alguna ocasió, hagi estat confós amb l'oncle (CARRIÓ VIVES, G.: *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà: estudi historicoartístic*, Palma, 2002, p. 54, 74, 82).

101 MULET GUTIÉRREZ, M.J.: *Fotografía a Mallorca 1839-1936*, Palma, 2001. Suposam que aquest fotògraf devia disposar d'altres tendes. A més de la de Palma ens apareix una tenda de fotografia a Tarragona. En aquesta ciutat, dins els mateixos anys que s'obrí la tenda a Mallorca (ca. 1862), s'hi instal·là un Gabriel Torres (Diario de Tarragona. 25/10/1868, p. 4). Un aspecte que sembla confirmar-se, perquè en el cens poblacional de 1870 de la ciutat de Tarragona ens apareix: Gabriel Torres Gáfaro, nadiu de Palma de Mallorca. S'havia casat amb Josefa Valls Ripoll de Reus i tenien un fill (Miquel). A través de l'hemeroteca digital del "Diario de Tarragona" (www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals) [Data de consulta: 26/11/2016] es pot traçar part de la vida d'aquest fotògraf a Catalunya, tant en algunes notícies que apareixen com amb els anuncis que realitzava a la premsa. Cal no confondre a Gabriel amb altres fotògrafs Torres d'aquesta ciutat que només són citats amb el primer llinatge. Segons deixà apuntat Joan Pou Muntaner morí a França a finals de segle (1897). Agraïxo a l'investigador Lluís Bonancia la documentació del cens tarragoní que confirma l'origen del personatge, el seu segon llinatge i la seva edat, que coincideix per altra banda, a la registrada a l'ADM.

102 Vegeu l'estudi de Guillem Torres i l'aplec de l'obra a: CARBONELL BUADES, M.: "Torres, Els", p. 321-322. En tot cas, no sembla haver estat recollida l'obra pictòrica feta per a l'Ajuntament de Palma, per exemple: el 1795 realitzà el retrat del Bisbe Nadal i també retocà el del Cardenal Despuig (AMP, AH-2121, f. 258, 423). La primera pintura causada per l'entrada al Bisbat de Mallorca del nou prelat que es produí l'any anterior i la del cardenal per afegir-hi el nou càrrec d'Arquebisbe de Sevilla. Aquestes obres degueren desaparèixer amb l'incendi de Cort a finals del segle XIX, o almenys, no són citades a l'inventari municipal: el retrat actual de Nadal és del pintor J. Mestre. Vegeu: www.palma.cat; "Descripció dels béns: Epígraf III: mobles de caràcter històric" (Data consulta: 30/08/2016). Sembla

també examinà les obres que es duïen a terme a la torre de Porto Pi (1806). Fou substituït dos anys en la direcció de la sala d'arquitectura de la SEMAP per l'arquitecte Isidro González Velázquez. Tot i que després hi tornà, continuant la nova línia introduïda.¹⁰³

La capella franciscana on va intervenir Guillem Torres s'havia construït cap al 1660 i l'escultor Jaume Lull realitzà l'obra escultòrica (ca. 1691-1705). A principis del segle XIX fou renovada, tant arquitectònicament com amb escultura.¹⁰⁴ De la vella capella sembla que només es va conservar la figura titular realitzada per l'escultor Lull i que, actualment, presideix el retaule. La primera dada del començament de les obres, la trobam quan els responsables de la Confraria de la Puríssima contractaren la realització del sostre amb el mestre d'obres Francesc Rosselló, mentre que el disseny i el projecte fou responsabilitat de Guillem Torres: *Vuy 19 juny 1804 han convingut los majordoms; ab mestre Francesch Rosselló, picapedrer en donar-li la cúpula i octavats a gust y comptento del Sr. Guillem Torres [...] L'encarregat del contracte va ser fra Mateu Massanet i el preu inicial de l'escarada de la feina del picapedrer era només de 46 lliures.*¹⁰⁵

Com veurem al final, la intervenció de Guillem Torres era constant i, pel que sembla, degué implicar tant la direcció del projecte com treballs de pintura i escultura realitzats per ell o, a compte d'ell, entre els diferents treballadors. Segons deduïm dels càrrecs que tenia així com del tractament de les despeses.

Una vegada encomanada la tasca, en primer lloc, es procedí a llevar el moble de la capella el 1804¹⁰⁶ i degueren començar amb l'alçament del sostre que taparia Rosselló. La reforma interior d'aquesta capella s'allargà fins al 1812 amb una varietat de mestres d'obres i manobres: Vicenç Torres (1804), Gaspar Palmer, Llorenç Rosselló (1806), Guillem i Pere Josep.¹⁰⁷ El 1808 es pot dir que l'arquitectura interior s'havia pràcticament renovada i a càrrec del mestre Gaspar Palmer es va fer la copinya de la cúpula mentre que Francesc Rosselló es tornà a encarregar de l'estucat dels murs laterals per 186 lliures.¹⁰⁸

que també hi havia una pintura del bisbe Nadal feta per Joan Muntaner (CARBONELL BUADES, M.: "Muntaner, Els", *GEPEB*, 3, 1996, p. 323) però, potser, tractem de la mateixa, perquè surt el pintor Muntaner com l'encarregat de la seva realització (13/10/1795) però és Guillem Torres qui consta que l'ha feta (21/12/1795). A més de l'obra recopilada, darrerament, també han sorgit altres empreses dedicades a Santa Catalina Tomàs: el retaule de la santa de Binissalem (CARRIÓ VIVES, G.: *El carro triomfal: manifestacions populars a l'entorn de Santa Caterina Tomàs*, Palma, 2006, p. 103), o les patrocinades pel Cardenal Despuig a la zona de Campanet (CARBONELL BUADES, M.: *El Cardenal Despuig: col·leccionisme, grand tour i cultura il·lustrada*, Palma, 2013, p. 213). Entre els anys 1818 i 1821, també podem trobar el pintor pagant diverses pensions a compte de l'heretat de Sebastià Pons: AGCM, VI-876-2, s.f.

103 CANTARELLAS CAMPS, C.: *La arquitectura mallorquina desde la ilustración a la restauración*, Mallorca, 1981, p. 168-169, 239.

104 CARRIÓ VIVES, G.: "Jaume Lull, escultor cap al Setcents", *Estudis Baleàrics*, 74-75, 2002-2003, p. 167-169.

105 ARM, Clero, C-1589, full solt entre f. 102-103. El preu no incloïa el material.

106 ARM, Clero, C-1589, f. 138r.

107 ARM, Clero, C-1589, f. 117r-120r. Alguns d'ells deuen ser família dels mestres d'obres coneguts d'aquesta època: Guillem potser sigui el mateix Torres; Pere Josep, Pere Josep Bauçà; els Rosselló, família del mestre d'obres Joan Rosselló: CANTARELLAS CAMPS, C.: *La arquitectura mallorquina...*, p. 250-257.

108 ARM, Clero, C-1589, f. 137r-142v, 147 i full solt. Palmer, a més, treballà la taula d'altar de la capella de la Beata Miquelina (1807). Les despeses i el procés de l'obra són constants (1804-1815) que, en general, podem mencionar: carretades de pedreny, arroves de marbre, guix, arena, 32 dotzenes de blocs de marès, pedres per a la llum de la llanterna, calç, 4 vidrieres pels òculs (1805), etc. I pel retaule: treure el pedreny del nínxol de la Verge (1806), es

Pel nou moble, que presideix la capella, s'acudí al fuster Pere Jeroni Amorós (1804). En total aquest fuster cobrà 1.354 lliures. Un cost que incloïa: peces i capitells, vases de la Beata Angelina, clavar definicions de la Beata Miquelina, del Beat Negro i l'altar de la Puríssima, clavar els atributs de la Verge, els verguerons a la cúpula amb l'altra decoració (1808), la construcció del cambril (1808) amb el retaule i l'adornament (1810-1814). Mentre que les peces i l'escultura més especialitzada del retaule, decoració de murs, copinya i, en general, la direcció de tota la capella (capitells, decoració altar, compondre la tela, la planta de l'altar, fer el dibuix i dirigir el fuster) anà a compte de Guillem Torres per la qual cobrà 1.168 lliures.¹⁰⁹ El 1809 les noves peces afavoriren que el sagrari vell es regalàs al Convent de Jesús d'Alcúdia.¹¹⁰ El daurat, a banda de Torres, també fou una tasca encarregada a Vicenç Reynaldos durant 18 dies (21 ll), amb un lot de pa d'or subministrat per Salvador Mayet (1812, 80 ll).¹¹¹

Guillem Torres degué introduir en els treballs a un altre professor de pintura, D. Antoni Nicolau, que ja intervenia, segurament, a les seves ordres durant el 1810 amb el daurat del retaule, entre altres feines. Emperò, el treball més important el trobam una vegada Torres havia deixat l'obra. Entre els anys 1812 i 1817, Nicolau va treballar pel retaule, el sagrari, fer les dues teles de les banquetes, els dos àngels pels portals i, entre altres tasques, acabà cobrant 1.252 lliures.¹¹² Les teles que pintà deuen ser les que es troben a la predel·la i a l'àtic amb temàtica mariana (Visitació de Maria, Nativitat, Maria en el temple i la pintura de la Coronació a l'àtic).

Aquesta capella és una capella fonda de dos trams, el primer tram conserva la volta gòtica i en el segon tram és on es va fer l'obra cupulada i el retaule. La cúpula (Fig. 7) s'alça damunt quatre petxines amb una cornisa superior vuitavada a on trobam un cimbori amb les parets cegades. El cimbori fou tancat al damunt per una altra cornisa des d'on parteixen els vuit galions de la cúpula amb quatre òculs laterals i un llanternó. La cornisa baixa d'aquest llanternó recorda els capitells i arquitraus escalonats que es troben a la cúpula del Convent de Santa Catalina de Sena i, gràcies a l'entrada superior de la llum, s'aconsegueix un joc de clarobscur que fan ressaltar les línies arquitectòniques d'aquest espai. L'estucat i la decoració escultòrica encara es conserva amb els verguerons daurats que limiten els diversos trams, els escuts dels símbols marians que decoren l'interior del cimbori o la glòria que corona el llanternó.

paga a Antoni Nicolau i es compra la tela per fer la Coronació (1811), pans d'or i daurat de Salvador Mayet i Vicenç Reynaldos (1812-1813), etc.

109 ARM, Clero, C-1589, f. 144-146r, 152r-153r. Torres cobrà la quantitat en diverses partides durant tot el procés constructiu: 12/1804, 60 ll; 1805, 291 ll; 10/1806, 132 ll; 1804, 239 ll; 12/1808, 287 ll; 12/1810, 102 ll i 30 lliures per a l'escultura de l'altar; 02/1812, 106 ll.

110 ARM, Clero, C-1589, f. 116v.

111 ARM, Clero, C-1589, f. 141. D'aquest Salvador ho hem transcrit com es troba en el document, però podria tractar-se del pintor Salvador Mayol o Mallol (1775-1834). Pintor de Barcelona que es trobava llavors refugiat a l'illa amb motiu de la Guerra del Francès i tornà després a Barcelona fent de director de la Sala de Dibuix de l'acadèmia catalana. Almenys els comptes, en alguna ocasió, s'hi refereixen com a: [...] *al català daurador* [...]. Durant aquesta època a Mayol se li atribuï els tondos pictòrics del cadirat de la Cartoixa de Valldemossa, si bé, darrerament, han estat assignats a Guillem Torres. Documentat en aquest centre durant els mateixos anys (1806-1812): BAUÇA DE MIRABÓ GRALLA, C.: *La Real Cartuja de Jesús de Nazaret de Valldemossa: formació y evolución de su patrimonio histórico-artístico*, Palma, 2008, p. 339-340, 422.

112 ARM, Clero, C-1589, f. 136 r-v.

Pel que fa al retaule que dirigí i projectà Torres (Fig. 8), no deixa d'ésser un moble d'estil neoclàssic alçat amb dues columnes acanalades damunt predel·la i amb un cos central de cambril d'accés obert en els costats. L'àtic és la zona que presenta més decoració amb un seguit de recursos decoratius arquitectònics i la pintura de la Coronació de Maria connecta el nínxol obert del cos del retaule amb l'àtic.

Conclusió

L'article ens ha servit per situar i veure les distintes branques familiars que formaven la nissaga Torres durant la segona meitat del segle XVIII i del segle XIX. A la vegada s'ha marcat i limitat de manera més precisa les seves dades vitals.

A més, pel que fa al treball artístic d'alguns d'ells, hem aprofitat per concretar i tractar l'abast d'algunes obres de l'escultor Rafel Torres Vezia fetes a Santa Maria del Camí i el context artístic en què treballà a Deià. L'existència d'un document de donació inèdit ens ha informat d'un nou treball d'aquest obrador que aquí hem exposat com a una obra de Rafel Torres Rubert. Així com, també, el patronatge artístic que exercí la família Alemany-Cànoves de Pollença ens ha servit per vincular un petit retaule, que anà a càrrec d'aquesta família, formant part del tipus de peces que obraven el cercle dels Torres durant la segona meitat del set-cents. Uns elements, per altra banda, que hem trobats superats el 1804 quan Guillem Torres projectà i dirigí el retaule de la Puríssima pel convent franciscà de Palma, el qual adoptà una estètica i decoració plenament neoclàssica. Una obra retaulística que completà una intervenció arquitectònica de gran format també, pel que hem deduït, dirigit pel polièdric Guillem Torres i que es dugué a terme amb altres personatges (des de mestres d'obres fins a pintors). Tots ells vinculats, d'alguna manera, i que s'emmarquen dins els anys en què aquest acabà dirigint les tres sales d'art de la SEMAP.

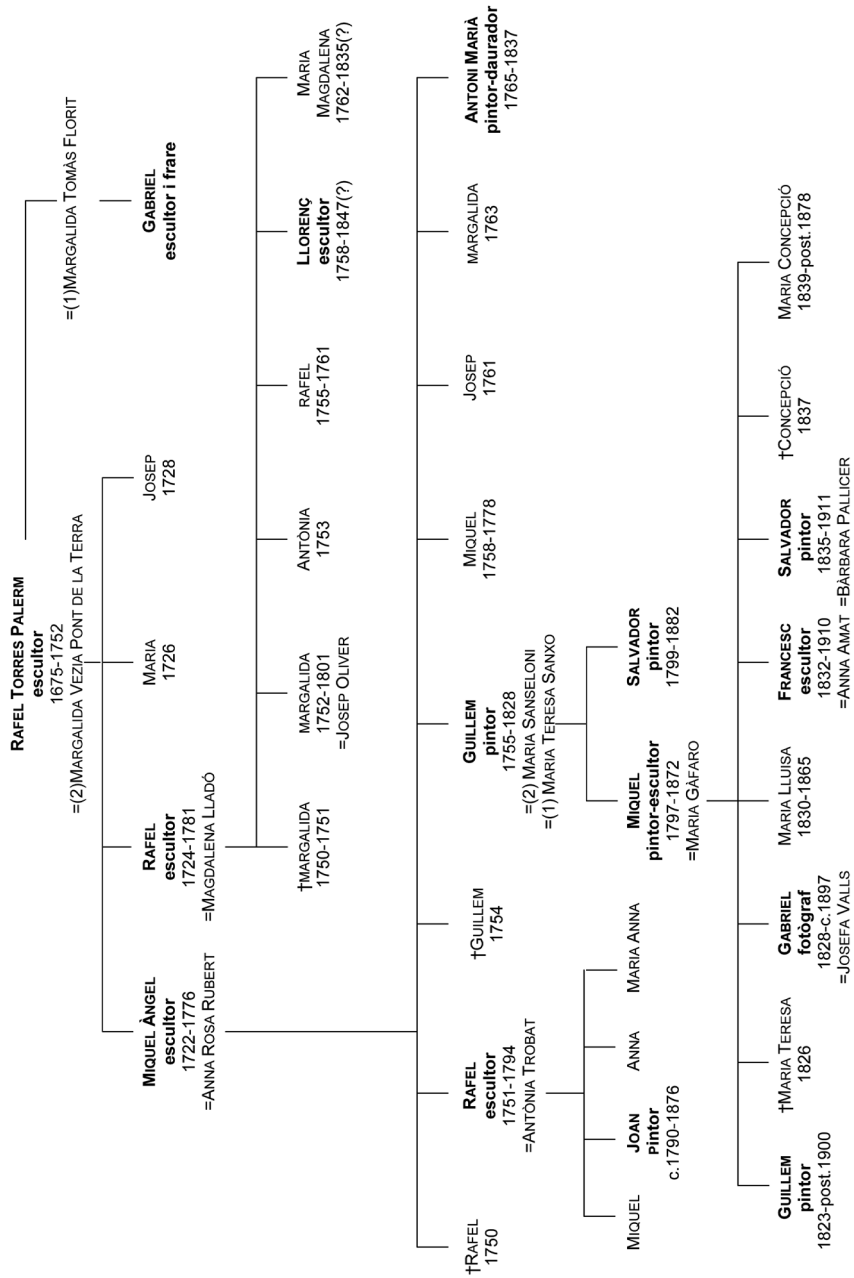

Fig. 1. Retaule de Sant Josep (ca.1727-1743). Deià

Fig. 2. Retaule Major de Sant Joan Baptista. Rafel Torres Vezia (1777-1779). Dejà

Fig. 3. Sarcòfag de la Mare de Déu Morta. Rafel Torres (ca. 1794). Pollença

Fig. 4. Figura de la Mare de Déu Morta. Pollença

Fig. 5. Escut dels Alemany. Frontal del sarcòfag. Pollença

Fig. 6. Retaullet dels Alemany. Convent dels dominics. Pollença

Fig. 7. Cúpula. Capella de la Puríssima (1804-1812). Convent de Sant Francesc. Palma

Fig. 8. Retaule de la Puríssima. Guillem Torres Rubert. Convent de Sant Francesc. Palma

